

Vid v hornolužické srbštině

Katja Brankačec

Ústav slavistických a východoevropských studií,
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

1. Materiál

Vytvořila jsem elektronický korpus ze čtyř kapitol překladu bible do hornolužické srbštiny (dále jen hls.¹) z roku 1728.² Tento překlad bible patří do evangelické varianty hls. Jedná se o standardní jazyk založený na evangelických dialektech z okolí Budyšína. Překlad vznikl ve spolupráci 4 farářů, rodilých mluvčích. Jde o překlad Lutherova německého textu bible z roku 1548, proto jsem text srovnávala i s tímto překladem. Starou variantu hls. srovnávám s moderním spisovným jazykem, a to s překladem bible z let 1960 – 1976.

Oba překlady do hls. jsou většinou navzájem velmi dobře porovnatelné, liší se hlavně v pravopise. Slovní zásoba a slovosled jsou na mnohých místech stejné (srov. příklady níže). Proto předpokládám, že při přípravě novějšího vydání hls. bible byl starý hls. překlad z roku 1728 použit. Pro tento článek jsem zkoumala především překlad knihy *Genesis Starého zákona*.

V některých případech jsem používala i další starší hls. texty, abych pomocí automatického vyhledávání určitých tvarů zkontrolovala tendence, které jsem našla v Bibli z roku 1728. K těmto textům patří Dejkovy noviny (1809 – 1812), části *Schazkafchcziku* (1767) a text Mjeňův (1772). Tyto texty však sloužily pouze k vyhledání určitých tvarů, které se během analýzy ukázaly jako problematické nebo zajímavé.

2. Cíl příspěvku

Na základě uvedeného materiálu zjišťuji, zda je ve starší ls. možné tvořit vidové páry pomocí odlučitelných předpon,³ např. *wuńć* ‚vyjít‘ – *won hić* ‚vycházet‘. S takovou tezí se setkáváme u několika autorů, např. Toopse (1993; 2001) a Šolćic (2007). Jako první ji zformuloval Michałk (1959). Dospěl k ní na základě zkoumání vidu v některých ls. dialektech, a to na základě dotazníku pro rodilé mluvčí, kteří neměli znalosti ls. spisovné varianty. Podle Michałka z těchto informací jasně vyplývá, že v těchto ls. dialektech fungují gramatické vidové opozice typu *wulězc* (pf.) – *won lězc* (ipf.).

V literatuře však najdeme i opačnou tezi, že ls. odlučitelné předpony mohou být perfektivizující, jak píše Ščerba (1915) o přechodném ls. dialektu v okolí Mužakova (Bad Muskau):

„Кромѣ того, въ глаголахъ **можесть бытъ выражено** понятіе законченности дѣйствія посредствомъ пустыхъ префиксовъ: [...] Ту-же роль можесть сыграть

¹ „Lužická srbština“ a „lužickosrbský“ zkracujeme ls.

² Podrobněji ke všem pramenům viz seznam na konci tohoto článku.

³ Tento pojem používám podle Šimečkové (1994).

любой префикс изъ выше перечисленныхъ – перваго рода навѣрное, а втораго⁴ вѣроятно [...]“ (Ščerba 1915, s. 120, moje zvýraznění).

Chtěla bych tedy v tomto příspěvku zjistit, která z uvedených dvou tezí je pro hls. pravděpodobnější: teze o vidové neutralitě odlučitelných předpon a možnosti tvořit pomocí odlučitelných předpon imperfektivní partnery k prefigovaným slovesům nebo teze o možnosti perfektivizace pomocí odlučitelných předpon.

Pro tento účel jsem zanesla všechny příklady nejčastější odlučitelné předpony *won* a synonymního prefixu *wu-* z knihy *Genesis* starého překladu spolu s odpovídajícími větami moderního hls. překladu a Lutherova překladu (dále jen L.) do databáze MS Access. Tak vznikl korpus 210 příkladů s prefixem *wu-* (z toho obsahuje dvanáct zároveň odlučitelnou předponu *won*) a dalších 46 příkladů s odlučitelnou předponou *won*.⁵ V těchto příkladech analyzuji vid.

3. Máme v lužické srbštině vid jako gramatickou kategorii?

O charakteru vidu v hls. najdeme v literatuře různé názory. Mezi autory, kteří považují vid v ls. za gramatickou kategorii, jsou mj. Faßke (1981), Michałk (1959), Toops (1993 a 2001) a Šoćić (2007). Naopak Werner (2003) a Ščerba (1915) považují vid v ls. za kategorii lexikální. Uvedení autoři používají velmi různé metody zkoumání a dospívají ke značně odlišným teoretickým modelům vidu ve slovanských jazycích. Klíčové rozpory najdeme ve vymezení vidu a slovtvorby (Aktionsart) a v pojetí gramatické kategorie ze synchronního nebo diachronního hlediska (tj. zda musí každé sloveso vyjádřovat vid, nebo lze modelovat vidovou kategorii na cestě gramatikalizace).

První, kdo o gramatickém charakteru vidu v ls. pochyboval, byl Ščerba (1915). V rámci svého výzkumu přechodného dialektu kolem Mužakova pozoroval několik odlišností ls. vidového systému od ruského. Nejvýraznější rozdíl od ruštiny je, že v ls. dialektech mohou všechna slovesa tvořit analytické futurum, pf. stejně jako ipf. Z toho Ščerba odvozoval, že pf. slovesa mohou v ls. vyjádřovat aktuální přítomnost (srov. Ščerba, 1915, s. 131nn.). Kromě toho pozoroval, že vidově opozici konkuruje v ls. opozice iterativnosti (srov. tamtéž, s. 121nn.).

Na Ščerbovy výsledky reagoval Michałk (1959) vlastním výzkumem vidu v hls. dialektech. Sledoval hlavně použití hls. sloves ve vidově relevantních pozicích, jako jsou např. aktuální přítomnost a sekvence. Na rozdíl od Ščerby došel k názoru, že je vid v hls. plně gramatikalizován. Z dnešního hlediska však jsou Michałkovy výsledky přesvědčující pouze částečně: dokazuje sice, že ve všech vidově relevantních pozicích funguje vidová opozice, nezkoumá však použití sloves různých lexikálních tříd. Všechny vidové páry, které Michałk uvádí, jsou odvozeny od telických sloves: *wulězć* – *won lězć*, *zalězć* – *horje lězć*, *popjesć* – *popjećować*, *rozčesać* – *rozčesować*, *zryć* – *ryć*, *hasnyć* – *hašecć*, *pódrězać* – *pódrězować*, *rozpadnyć* – *rozpadować*, *wobsykać* – *wobsykować* a *póspać* (pf.), *wusnyć* (pf.), srov. Michałk (1959, s. 242nn.). Na základě

⁴ Ščerba nazývá odlučitelné předpony „префиксы втораго рода“.

⁵ Ve všech čtyřech kapitolách bible z r. 1728 jsem našla 158 příkladů s odlučitelnou předponou *won*. Protože korpus ale neobsahuje všechny příklady s prefixem *wu-* z ostatních tří kapitol (dohromady jich je 271), srovnávám pouze příklady z knihy *Genesis*. Pro zkoumání jednotlivých tvarů ale používám i celý korpus starší hls.; pro srovnávání relací mezi prefixem a odlučitelnou předponou však celý korpus není vhodný.

moderních vidových teorií (např. Breu, 2000 nebo Lehmann, 1993) i diachronního výzkumu o gramatikalizaci vidu v ruštině (Bermel, 1997) však dnes již víme, že právě telická slovesa bývají první, u kterých se slovanská vidová opozice gramatikalizuje. Tyto novější poznatky o vidu ve slovanských jazycích používají jak příznivci teze o gramatické vidové opozici v hls. Toops (1993 a 2001) a Šoříc (2007), tak i odpůrce takové teze Werner (2003).

Z výsledků dosavadního výzkumu o vidu v hls.⁶ vyplývá, že je tato kategorie pravděpodobně gramatikalizována jen částečně. Sekundární imperfektiva se tvoří hlavně od sloves telických, zatímco od některých atelických sloves lze tvořit pf. slovesa pomocí prefigace. Zejména pod vlivem četných kalků z němčiny však roste počet sloves, u kterých je prefix identifikován s prefixem německého aktionsart-slovesa. V takových případech pozorujeme v hls. tendenci k obouvidovosti prefigovaných sloves. Reimperfektivizace těchto prefigovaných sloves pomocí sufixu *-owa-* je často blokována tím, že tento sufix přidává v první řadě význam iterativní (srov. Toops, 1993, s. 14; Toops, 2001a). Kromě toho je však pravděpodobné, že vidová opozice nebyla v hls. nikdy v takové míře gramatikalizována, jak tvrdí aktuální kodifikační gramatika hls. (Fařke, 1981). Novější průzkumy naopak ukazují, že je vidová opozice gramatikalizována jen v některých lexikálních třídách sloves (Šoříc, 2007).

Všechny tyto otázky byly ale zatím diskutovány hlavně na základě moderní hls. Pro starší hls., a tím i pro můj vlastní výzkum platí následující:

a) Nevíme, zda je sloveso ve starém textu perfektivní, imperfektivní, obouvidové, nebo vidově neutrální.

b) Nemůžeme se samozřejmě nikoho zeptat, zda se dané sloveso v textu používá v souladu s tehdejší územ. Pro historicko-synchronní zkoumání jsou vyloučeny i různé jazykové testy, které předpokládají pevné intuitivní znalosti daného jazykového systému ze strany jazykovědce.

c) Můžeme jen pozorovat, zda je sloveso prefigováno a sufigováno a v jakém kontextu (a za jaké německé sloveso) se používá.

d) Nemůžeme vyloučit, že nějaký tvar, který v korpusu není, přesto existoval.

e) Můžeme pozorovat, zda se sloveso v novějším překladu používá stejně, nebo ne; změny v novějším překladu (který pravděpodobně vznikl se znalostí překladu starého) mohou znamenat změny v jazyce nebo (jiný) puristický postoj.

4. Teze o slovtvorné funkci odlučitelných předpon na základě příkladů ze starší hls.

Rozhodnutí o perfektivizující nebo vidově neutrální charakteristice odlučitelných předpon je za těchto předpokladů velmi obtížné. Přesto bych ve svém příspěvku chtěla uvést několik příkladů ze svého korpusu, které ukazují, že tvoření sloves s odlučitelnou předponou není ve starší hls. motivováno tím, že je potřeba imperfektivního partnera k prefigovaným slovesům, ale že je motivováno lexikálně, patří tedy spíše k slovtvorbě nebo aktionsartu. Při posuzování vidové charakteristiky jednotlivých sloves starší hls. se přitom budu orientovat podle kontextu, ale i podle moderní hls. gramatiky (Fařke, 1981).

⁶ V rámci tohoto článku není možné diskutovat všechny práce. Upozornit chci kromě již zmíněných zejména na Breuovu (2000) a Toopsovy (1992; 1993; 2001a; 2001b).

4.1. Sémantická charakteristika prefixu *wu-* a odlučitelné předpony *won*

Prefix *wu-* v hls. vznikl ze dvou různých praslovanských prefixů: **vy-* a **u-*.⁷ Tento výsledek fonetického vývoje v hls. považuje Bayer (2006, s. 174) za jeden z důvodů, proč v hls. vznikla potřeba doplnit slovo tvorný inventář odlučitelnou předponou *won*.

Podle Wenera (2003, s. 159n.) má tento prefix v moderní hls. pět různých slovo tvorných funkcí: vedle tvoření nových lexémů (4) a kalků (5) jsou to: (1) modifikace směru slovesného děje ‚ven‘, (2) označení slovesného děje, který probíhá až do úplného vyčerpání,⁸ v tom případě se sloveso používá s volným morfémem *so*, nebo (3) signalizace, že děj probíhá po delší dobu až k očekávanému konci.⁹

Zatímco směrovému významu hls. prefixu *wu-* (skupina 1) můžeme přiřadit pouze praslovanský prefix **vy-*, přiřadit ostatním významům (2 a 3) jen jeden ze dvou původních praslovanských prefixů není možné: tak patří např. *wupić* ‚vypít‘¹⁰ stejně jako *wumrěc* ‚umřít‘ a *wuhladać* ‚spatřit‘¹¹ k třetí skupině, etymologickým východiskem je však v případě *wupić* prefix **vy-*, u dalších sloves naopak prefix **u-*.¹²

Můj korpus sloves¹³ s prefixem *wu-* obsahuje 163 příkladů, u kterých by se mohlo jednat o Wernerův význam (3). Jsou to: *wukładować* (11x), *wułożić* (7x), *wukorjenić*, *wupowědać*, *wuzwolić*, *wuwinyć*, *wusušić* (3x), *wustrowić* (2x), *wusłyšec*¹⁴ (14x), *wuschnyć* (3x), *wuryć* (6x), *wurubić* (4x), *wurośc* (3x), *wurěceć* (*so*), *wurachnować*, *wupjelnić*, *wumrěc* (78x), *wujednać* (3x), *wuhladać* (14x), *wubrać*, *wulahnyć* (4x), *wuslec*, *wutorhnyć* (2x). I když vyloučíme nadprůměrně velký počet příkladů se slove-

⁷ Srov. Werner, 2003, s. 159n.

⁸ To odpovídá „exhaustivnímu akcionartu“ u Fašky (1981, s. 113). Werner nedefinuje žádné akcionarty, v jeho teorii nese každý slovesný afix určité příznaky – většinou morfologické a/nebo sémantické (srov. Werner, 2003, s. 107). Tato skupina sloves s prefixem *wu-* nese příznaky rezultativnosti (úspěšné ukončení děje) a intenzity (silná intenzita děje, které však může být jen subjektivně vnímané) a reflexivní morfém *so* (srov. i Werner, 2003, s. 110).

⁹ To znamená, že i v této skupině sloves má prefix příznaky rezultativnosti a intenzity, ale bez reflexivního morfému *so*, srov. tamtéž.

¹⁰ Směrový prvek „ze sklenice/hrnku“ není podle mého názoru tak významný jako fakt, že výsledkem děje musí být prázdné nádoby. Tady se ukazuje, že Wernerova klasifikace je velmi hrubá. Nám však na tomto místě stačí, abychom přibližně odlišili směrový význam tohoto prefixu od ostatních – tento rozdíl je pro srovnání s odlučitelnou předponou *won* rozhodující.

¹¹ Werner (2003, s. 161) přiřazuje *wuhladać* do třetí skupiny, přestože se tu nejedná o děj, který trvá delší dobu. Prvek „intenzita“ ale může být podle něho i subjektivní dojem (2003, s. 110). Wernerova klasifikace je však na mnohých místech málo podrobná a částečně i pochybná, zejména co se týče rozlišování lexikalizace od kalků. Přesto ji zde používám, protože pro můj účel – zkoumání vidu – postačuje.

¹² Slovesa, která by patřila do druhé skupiny, se v mém korpusu nevyskytují.

¹³ Příklady v knize *Genesis*.

¹⁴ Sloveso *wusłyšec* je v tomto ohledu podobné slovesu *wuhladać*, které zmiňuje Werner (2003, s. 161). Oběma slovesům odpovídá v němčině sloveso s prefixem *er-*: *erhören*, *erblicken*. Proto je možné, že se jedná o paralelu prefixu *wu-* s tímto německým prefixem. Slovesům s prefixem *wu-* v starém hls. překladu bible odpovídají v L. například ještě *erwählen*, *erretten*, *erlösen*, *ernähren*, k tomu podrobněji dole. Menší počet příkladů ukazuje podobnou paralelu s německým prefixem *ver-*. Na tomto místě vidíme velmi zřetelně, jak problematičké je rozlišování kalků od lexikalizací, jak je najdeme ve Wernerově teorii (2003, s. 96nn.).

sem *wumrěć*,¹⁵ je tato skupina pořád ještě relativně velká. Jen u některých z těchto prefigovaných sloves lze myslet i na směrový význam – dala by se tedy zařadit i do skupiny první –, např. u sloves *wukorjenić*, *wupowědać*, *wuzwolić*, *wubrać*, *wuwinyć*, *wusušić*, *wuschnyć*, *wuryć*, *wurośc*, *wutorhnyć*.

K lexikalizovaným slovesům (skupina 4) můžeme zařadit především *wumrěć*, protože simplex *mrěć* se v korpusu nevyskytuje. V mnohých případech můžeme slovesa s prefixem *wu-* interpretovat i jako kalk (skupina 5), např. *wukładować*, *wułożić* – ‚auslegen‘; *wurachnować* – ‚ausrechnen‘, *wujednać* – ‚aushandeln‘, *wupjelnić* – ‚ausfüllen‘, *wuschnyć* – ‚austrocknen‘, *wuryć* – ‚ausgraben‘, *wubrać* – ‚auswählen‘, *wuslec* – ‚ausziehen‘. Ne u každého příkladu však v L. najdeme větu s odlučitelnou předponou *aus*, *hinaus* nebo (*h*)*eraus*.¹⁶ Často tam na místě hls. slovesa s prefixem *wu-* naopak najdeme neprefigované sloveso, např. *wuhladać* – *sehen*. V takových příkladech se jedná o nezávislé použití hls. prefixu: vedle lexikální komponenty (rezultativnost) je často zřetelná i vidová funkce prefixu, je tedy možné, že se prefix *wu-* používal právě k zvýraznění protoperfektivnosti.¹⁷ Celkově najdeme v této skupině (3) – slovesa s prefixem *wu-* s příznaky rezultativnost, intenzita – jak slovesa, kterým v L. odpovídá simplex (109x, např. *sagen*, *deuten*, *graben*, *füllen*, *sehen*, *sterben*), tak i slovesa, kterým odpovídají slovesa s prefixem nebo odlučitelnou předponou (33x).¹⁸ Poměrně často mezi nimi nacházíme slovesa s prefixem *er-* (14x) nebo *ver-* (8x) a s odlučitelnou předponou *aus-* (4x). Z toho lze soudit, že je použití hls. prefixu *wu-* s příznaky rezultativnost a intenzita většinou nezávislé na německé předloze. Celkový počet příkladů je však příliš malý na to, abychom mohli vyloučit, že se jedná o náhodný výsledek: příznaky intenzita a rezultativnost můžeme přiřadit nejen německé odlučitelné předponě *aus-*, ale i prefixům *er-* a *ver-*. Chápeme-li vidovost podobně jako Hundsnerscher (1997, s. 13; s. 17) trochu širše a připisujeme-li protoperfektivnímu vidu příznak rezultativnosti, mohlo by použití prefixu *wu-* v slovesech *wusušić*, *wuzwolić*, *wubrać*, *wuslec*, *wustyšeć*, *wuschnyć*, *wurubić*, *wujednać* být motivováno i L., kde na jejich místě najdeme prefigovaná slovesa. Přitom by se ale nemuselo jednat v každém případě přímo o kalk, ale o tvar více méně náhodně paralelní, který byl vybrán podle překladatelské předlohy.¹⁹ Oproti tomu se u sloves *wukorjenić*, *wułożić* a *wukładować* zdá,

¹⁵ Nadprůměrně velký je tento počet díky typu textu: o smrti se ve zkoumaných kapitolách bible mluví velmi často.

¹⁶ Tento fakt však nevyklučuje možnost, že se u těchto hls. sloves jedná o kalky. Pravděpodobnost, že se naopak jedná o „náhodně“ paralelní tvar, však jím roste, protože L. byl pro tento starý hls. překlad předlohou a můžeme počítat s tím, že se překladatelé snažili nevzdát se od předlohy.

¹⁷ Termíny protoperfektivnost a protoimperfektivnost používám podle Bermela (1997, s. 8n.), abych rozlišila eventuálně ještě ne úplně gramatikalizovaný vid od vidu jako gramatické kategorie v ruštině nebo v moderní kodifikaci hls.

¹⁸ Ostatním 21 větám ve starém hls. překladu neodpovídá v L. žádná věta. Vyloučíme-li z tohoto srovnání četné příklady se slovesem *wumrěć* – *sterben*, *verscheiden*, odpovídá 74 hls. slovesům s prefixem *wu-* 42x německý simplex a 32x německé sloveso s prefixem nebo odlučitelnou předponou.

¹⁹ Podobnou tezi najdeme u Šořic (2007, s. 254), která zmínjuje paralelu k vidové opozici v němčině: ‚Zwar ist diese Differenzierung im Deutschen nicht grammatikalisiert, rein lexikalisch wird diese inverselle Opposition aber auch hier ausgedrückt. [...] Tatsächlich aber ergibt

že jsou spíše motivována konkrétním německým slovesem s odpovídající morfologickou strukturou.

Poměrně málo se ve starém hls. překladu vyskytuje směrový význam prefixu *wu-* ve všech čtyřech zpracovaných kapitolách 55x.²⁰ To je překvapující, protože oproti tomu najdeme odlučitelnou předponu *won* pouze v knize *Genesis* (62x), z toho jde v 58 příkladech o směrový význam.²¹ Téměř vždy této odlučitelné předponě *won* v L. odpovídá jedna z předpon *hinaus* (12x), (*h*)*eraus* (23x), méně často *aus* (4x) nebo homonymní předložka *aus* (6x).²² Naopak, v příkladech s prefixem *wu-* (bez předpony *won*) ve směrovém významu najdeme těchto odlučitelných předpon v L. velmi málo: jen jednou se vyskytuje *eraus*, jednou *erfur*, sedmkrát *aus* a dvanáctkrát homonymní předložka. V 16 dalších příkladech neobsahuje odpovídající věta v L. odlučitelnou předponu.²³

Srovnání prefixu *wu-* a předpony *won* se směrovým významem ukazuje, že jsou některé tvary synonymní (*won lēzē*, *wulēzē*), jiné se však od sebe významově liší (*won hladaē* ‚dívat se ven‘ vs. *wuhladaē* ‚spatřit‘). To znamená, že odlučitelná předpona *won* hraje v tomto směrovém významu alespoň stejně významnou roli jako prefix *wu-*. V některých případech funguje dokonce jako prostředek k rozlišování významů. V mnoha jiných případech, kde jsou sloveso s prefixem a s odlučitelnou předponou synonyma, se zdá, že předpona použitá v L. (*heraus* / *hinaus* vs. *aus*) má ve starém hls. překladu vliv na volbu mezi prefixem *wu-* a odlučitelnou předponou *won* (např. u odvozenin od *hič*, *pušcič*, *přestrěč*, *wjesč*). Proti takové tezi však mluví odvozeniny sloves *hnač/honič* a *čahnyč*.

Právě v těchto případech může hrát roli vid: větší počet příkladu s odlučitelnou předponou *won* k zvýraznění směru by mohl mít důvod v tom, že prefigovaná pohybová slovesa mají slovesa s odlučitelnou předponou jako vidové partnery. U prefigací pohybových sloves totiž konkuruje opozice determinovanosti a indeterminovanosti s opozicí vidovou: prefigovaná indeterminovaná pohybová slovesa se používají především v indeterminovaných (iterativních) kontextech nebo k označení abstraktních významů, jsou tedy pro označení determinovaného jednorázového pohybu blokována a vyskytují se velmi vzácně.²⁴

Příkladům s prefixem *wu-* s příznaky intenzita a rezultativnost nemůžeme přiřadit žádné příklady s odlučitelnou předponou *won* v podobném významu. Tato předpona je

sich ein formaler Anknüpfungspunkt in Form der häufig terminativierenden Präfixe, die sozusagen einen Zielpunkt für eine im Simplex aterminative Handlung setzen. Das besondere Verhalten der durch Präfigierung gebildeten pf. Partner, die eine besonders starke Betonung der Terminativität aufweisen, scheint das zu bestätigen. [...] Es ist also anzunehmen, dass die Sonderentwicklung einer grammatischen Terminativitätsopposition bei der Gleichsetzung von Präfix und Terminativität begann und sich dann von hier aus auch auf die übrigen Aspektpaare ausbreitete.“

²⁰ Mezi nimi je 17 příkladů, které obsahují zároveň odlučitelnou předponu *won*.

²¹ Mezi nimi je 12 nahoře zmíněných příkladů, které obsahují zároveň prefix *wu-*.

²² Kromě toho tam najdeme jiné odlučitelné předpony, pouze v jednom příkladě neobsahuje L. žádný srovnatelný element, dvě věty chybí úplně. Abychom zachovali srovnatelnost, zohledníme tu pouze příklady z knihy *Genesis*.

²³ U pěti příkladů chybí v L. odpovídající věta.

²⁴ O takové konkurenci iterativnosti/determinovanosti s videm uvažuje i Toops (2001a; 2001b). Jeho teze se potvrdila i v příkladech mého korpusu se slovesy *přichadžeč*, *wuchadžeč* a podobnými prefigacemi kořene *-chad-* v textech starší hls.

však důležitá při tvoření kalků: ze všech 4 zpracovaných kapitol bible z roku 1728 sem patří 37 příkladů s abstraktním významem. Jedná se o slovesa *won ćahnyć* ‚vyrazit do boje‘ (17x), *won dawać* ‚vydávat se za koho‘, *won dźelić* ‚rozdělit‘, *won hić* ‚vyrazit, vyjít‘ (2x), *won honić* ‚vymítat‘ (10x), *won póstać* ‚rozeslat‘ (4x), *won wzać* ‚vyndat‘ a *won wołać* ‚provolat koho čím‘. Některá z těchto sloves mají i směrový význam – stejně tak i v německé předloze. Až na sedm výjimek²⁵ najdeme ve všech těchto příkladech v L. odlučitelnou předponu *aus*.

Oproti tomu se prefix *wu-* poměrně zřídka používá k tvoření nových lexémů (skupina 4) v přeneseném významu. Ve svém korpusu jsem našla celkem osm různých lexémů. Ze sloves s prefixem *wu-* jsem zařadila 15 příkladů mezi lexikalizované tvary. Jedná se o slovesa *wumóc* / *wumóžec* ‚spasit, vysvobodit‘ (12x), *wudawać so* ‚vdávat se‘, *wustać*²⁶ ‚snést, vydržet‘ a *wutupić* ‚vyhubit, vyplnit‘. Jedině v příkladu se slovesem *wudawać so* nenajdeme v L. na tomto místě odlučitelnou předponu *aus*.²⁷

Slovesa *wustać* a *wutupić* bychom mohli zařadit i do skupiny kalků (skupina 5). Tato skupina obsahuje 16 dalších příkladů: *wudawać* ‚vydávat se za koho‘, *wuchadźec* ‚vycházet z‘ (2x), *wuńć* ‚vyjít z; uprchnout‘ (3x), *wudźerźec* ‚udržovat, žít‘ (3x), *wustajić* ‚stanovit‘ (4x), *wurěćec* ‚dořici, vyslovit‘ (3x). Z těchto 16 příkladů nenajdeme v L. u pěti ekvivalent, čtyři další obsahují v L. odlučitelnou předponu *aus*, jež byla z němčiny přeložena do hls.: *aushalten* – *wudźerźec* (2x), *ausgehen* – *wuchadźec*, *ausgehen* – *wuńć*, *ausreden* – *wurěćec*.

Z lexikalizovaných příkladů s odlučitelnou předponou *won* a prefixem *wu-* vyplývá následující celková tendence: jednak je odlučitelná předpona *won* specializována na směrový význam, a to zejména když je v L. jedna z předpon (*h*)*eraus* nebo *hinaus*, jednak existuje zřejmá tendence ji používat i k tvoření kalků s abstraktním významem německé předpony *aus*. Tento abstraktní význam hls. předpony *won* však není zdaleka tak typický jako směrový význam: konfrontace s kalky a abstraktními významy prefixu *wu-* ukazuje, že je v této funkci preferován právě prefix *wu-*. Tuto tezi je však nutné ověřit na větším korpusu.

V obou skupinách – kalků s prefixem i s odlučitelnou předponou – však najdeme hodně sloves, která pravděpodobně nejsou lexikalizována: mohou být ekvivalenty různých německých sloves a navíc se v daném významu většinou vyskytují jen jednou nebo dvakrát.

Paralelní odvozeniny – jak s odlučitelnou předponou, tak s prefixem – jsou vzácné, jako příklady se v mém korpusu vyskytují jen *won hić* – *wuńć*, *won chodźić* – *wuchadźec*, *won dawać* – *wudawać*. Varianta s odlučitelnou předponou přitom většinou má trochu odlišný význam, často je v ní silněji přítomná směrová komponenta. To platí zejména pro odvozeniny od pohybových sloves.

(1) 1728: *Pfchetož kaź błyſkanje wukadźa wot βłonza ſkadzenja, a βwjeczi hacź do ſakadzenja, tak teź budźe ton pſchichod teho cźlowſkeho βyna.*

²⁵ Jednou neobsahuje L. odpovídající větu, ve čtyřech příkladech nacházíme jinou předponu (*hinaus*, 2x *eraus*, *erfur*), jednou nacházíme předponu *erfur* a spojení s předložkou *aus*. Pouze v jednom případě nenacházíme v L. vůbec žádný srovnatelný element.

²⁶ V tomto příkladě se jedná o participium préterita pasiva užitá jako adjektivum. V L., resp. v novějším hls. překladu najdeme na tomto místě adjektiva *tüchtig*, resp. *kmány*.

²⁷ U pěti příkladů chybí v L. odpovídající věta.

1960: *Přetož kaž błysk wuchadźa wot slónca schadźenja a swěći hač do zachadźenja, tajki budže tež přichad čłowskeho Syna.*

L: *Denn gleich wie der Blitz **ausgehet** vom auffgang / vnd scheint bis zum nidergang / Also wird auch sein die Zukunfft des menschen Sons.*

(Mt_24.27)

Zatímco v této větě s prefigovaným slovesem (1) nevnímáme směr pohybu, je to v následujícím příkladu s odlučitelnou předponou jinak:

(2) 1728: *Tak budže βo tejš we tem fkonczenju teho βwjeta stacz: Jandželjo budža **wohnhicž**, a budža ftych wot prawych džjelicž.*

1960: *Tak budže při skónčenju swěta: Jandželjo **wuńdu** a wotedžela žtych wot prawych;*

L: *Also wird es auch am ende der Welt gehen / Die Engel werden **ausgehen** / Vnd die Bösen von den Gerechten scheiden /*

(Mt_13.49)

Pro tento příklad si dokážeme představit směrový význam ‚z nebes‘, je to ale jen vágní představa, význam odlučitelné předpony je abstrahován. Asi proto se překladatelé novějšího hls. vydání bible rozhodli pro prefix *wu-*, význam celého slovesa neoznačuje jen pohyb někam směřující, ale i něco navíc. Takový abstrahovaný význam slovesa *won hić* je však velmi vzácný, předpokládáme, že se jedná o okazionalismus. Sloveso *won hić* (dohromady se v korpusu vyskytuje 53x) totiž většinou označuje pohyb směrem ‚ven‘, přitom agens je skoro vždy zvíře nebo člověk.

Podobně to platí i pro mé doklady slovesa *wuńć* – v 9 z 15 příkladů má význam ‚vyjít (ven)‘, jen dvakrát má abstraktní význam ‚vycházet z, pocházet‘. Kromě toho najdeme sloveso *wuńć* třikrát ve významu ‚uprchnout‘. Zde je však směrový význam ještě přítomný, navíc se zde význam *wuńć* liší od abstraktního použití slovesa *won hić* – nemůže se tedy jednat o vidový pár těchto dvou odvozenin v abstraktním použití. Jediný příklad se slovesem *wuńć*, který se významově podobá *won hić* v abstraktním použití, je následující:

(3) 1728: *Dyž pak ji duscha **wojndže**, fo wona wumrecž dyrbefche, nareknu wona jemu Benoni, ale jeho nan menowafche jeho Benjamin.*

1976: *Jako z njeje žiwjenje **čěkaše** – přetož wona dyrbješe wumréc – pomjenowa wona jeho Benoni, jeho nan pak pomjenowa jeho Benjamin.*

L: *Da jr aber die Seele **ausgieng** / das sie sterben muste / hies sie jn BenOni / Aber sein Vater hies jn BenJamin.*

(1Mo_35.18)

I v tomto případě však se jedná o okazionalismus. O možném vidovém páru *wuńć* – *won hić* tedy můžeme mluvit pouze ve směrovém významu. Jsou-li tato slovesa užitá metaforicky, významově se od sebe liší.

Podobné je to u sloves *wudawać* ‚mít za co/koho; vydávat se za koho‘ a *won dawać* ‚vyndat, vydat‘ – i tato slovesa se používají s odlišným významem: zatímco sloveso *wudawać* má silně abstrahovaný význam, je v jediném příkladu se slovesem *won dawać* naopak ještě zřejmá směrová komponenta:

(4) 1728: *Won pak džefche knim: Tehodla kojždy Piβmawucženy rofwucženy knebefkemu kraleftwu, je podomny hospodarej, kiž se βwojeho schaza nowe a stare **wohn-dawa**.*

1960: *Wón pak džeše jim: Tohodla je kóždy pismawučeny, rozwučeny k njebjeskemu kralestwu, podobny gospodarjej, kiž ze swojeho poklada nowe a stare wudawa.*

L: *Da sprach er / Darumb ein jglicher Schrifftgelerter zum Himmelreich gelert / ist gleich einem Hausuater / der aus seinem schatz / Newes [Das Euangelium.] vnd Altes [Das Gesetz.] erfür tregt.*

(Mt_13.52)

Je však nutné upozornit na to, že to je jediný doklad tohoto slovesa, jedná se tedy pravděpodobně opět o okazionalismus. Sloveso *wudawać* se naopak v tomto abstraktním významu vyskytuje v ostatních třech zpracovaných kapitolách bible z r. 1728 ještě dvakrát, k tomu dvakrát v dalších zkoumaných textech.²⁸

Jinak jsou rozděleny funkce sloves *won ćahnyć* a *wućahnyć*. Simplex těchto odvozenin je opět pohybové sloveso, obě odvozeniny se ve starší hls. používají jak ve směrovém, tak i v přeneseném významu. Prefigované sloveso *wućahnyć* se vyskytuje v excerpovaných textech bible 1728 dohromady 22x.²⁹ Z toho se používá 15x ve významu ‚vytáhnout někoho/něco z‘ (srov. př. (29) dole).

Dva z těchto 15 příkladů obsahují zároveň odlučitelnou předponu *won*, např.:

(5) 1728: *A jako Midianfzy kupzy nimo czenichu, tedom wucžanychu woni jeho steje jamy wohn a pfchedachu jeho Jfmaelskim fa dwazeczzi βljebernikow, czi pfchiwedžechu jeho do Egiptowfkeje.*

1976: *Jako midianscy překupcy nimo ćehnjechu, wućahnychu Józefa ze studnje a předachu Józefa Ismaelitam za dwaceći slěbornakow. Tući dowjedžechu Józefa do Egyptowskeje.*

L: *Vnd da die Midianiter die Kauffleute fur vber reiseten / zogen sie jn heraus aus der Gruben / vnd verkaufften jn den Jsmaeliten vmb zwenzig Silberling / die brachten jn in Egypten.*

(1Mo_37.28)

V případě, že se prefix a „synonymní“ odlučitelná předpona používají zároveň, je však těžké soudit, zda je směrový význam vyjádřen jen jedním afixem, nebo oběma. Použití obou slovo tvorných prostředků je velmi pravděpodobně motivováno hlavně tím, že se i v L. vyskytuje jak předpona *aus*, tak i předpona *heraus*.

Kromě těchto dvou příkladů najdeme i následující příklad s významem ‚vyrazit‘, čili intransitivní sloveso se silným směrovým významem, který je vyjádřen i pomocí předložkové fráze:

(6) 1728: *Law lješe se βwojeje hufcziny, a sahubjer tych ludzi je wucžanuť se βwojeho mješta, fo by twoj kraj wupuftzil, a twoje mješta spalit, fo by nicho wnich nebydlit.*

1973: *Z husćiny je so pozběhnyť law, ničer narodow stawa, wopušćit je swoje lěhwo, zo by kraj twój zapusćit. Twoje města so zniča, wuprózdnja so z wobydlerjow.*

L: *Es feret daher der Lewe aus seiner hecke / vnd der Verstörer der Heiden zeucht einher aus seinem ort / Das er dein Land verwüiste / vnd deine Stedte ausbrenne / das nie- mand drinne wone.*

(Jer_4.7)

²⁸ Kromě toho ho najdeme dvakrát s významem ‚vdávat se‘, v tomto významu se používá i jednou v bibli 1728.

²⁹ Třikrát se vyskytuje v knize *Genesis*, a to pokaždé se směrovým významem. Dva z těchto tří příkladů zároveň obsahují odlučitelnou předponu *won*.

V ostatních šesti příkladech najdeme toto sloveso v metaforickém významu ‚vytáhnout, odtáhnout‘. U slovesa *ćahnyć* s prefixem *wu-* tedy převažuje směrový význam, který zůstává přítomný i v jeho metaforickém použití: i ve smyslu ‚vytáhnout‘ se směr pohybu vyjadřuje, jenže ustupuje do pozadí a důležitý je záměr děje. V tomto procesu abstrahování samozřejmě nejsou jasné hranice – abstraktnější významy se vyvinuly z významu směrového. Jako kritérium rozlišení dvou skupin stanovených v této analýze – abstraktního / metaforického použití a směrového použití prefixu / předpony – slouží valence slovesa: obsahuje-li věta předložkovou frázi označující místo, které se má opustit, jedná se o jasný směrový význam. Chybí-li taková fráze, mluvím o abstrahovaném významu.

Sloveso s odlučitelnou předponou *won ćahnyć* najdeme ve všech čtyřech textech bible 1728 celkově 23x, čili trochu častěji než sloveso s prefixem *wućahnyć*. Na rozdíl od přefigovaného slovesa je *won ćahnyć* častější v metaforickém použití ‚vytáhnout (do války)‘ (17x), např.:

(7) 1728: *Tedem czenichu wohn, Sodomski kral, Gomorfi kral, Adamaški kral, Zeboimski kral, a Belafki kral, kotrež je Zoar, a hottowachu řo kbitwi, wdoli Siddimi.*

1976: *Nětko wućahnychu kral Sodoma, kral Gomorry, kral Admy, kral Cebojima a kral Bele – to je Coar – a nastupichu do boja přećiwo nim w dolinje Siddim,*

L: *DA zogen aus der könig von Sodom / der könig von Gomorra / der könig von Adama / der könig von Zeboim / vnd der könig von Bela / die Zoar heisst / vnd rüsten sich zu streiten / im tal Siddim /*

(1Mo_14.8)

Kromě dvou příkladů s prefixem i odlučitelnou předponou zmíněných nahoře nacházíme *won ćahnyć* ještě čtyřikrát v přímém, směrovém významu – jednou i jako tranzitivní sloveso:

(8) 1728: *A mjerjaza fchnura budže pola nich dale wohn czenjena, hacž khorzy Gareb, a řo kSaathej wobrocžicž.*

1976: *a měrjenska řnóra rozćehnje so hiřće dale hać na hórku Gareb a wotboći potom na Gou.*

L: *vnd die Richtschnur wird neben dem selben weiter eraus gehen / bis an den hügel Gareb / vnd sich gen Gaath wenden.*

(Jer_31.39)

Tento doklad slovesa *won ćahnyć* – bez dodání prefixu *wu-* se směrovým významem – má trochu jiný význam než nahoře popsané příklady se slovesem *wućahnyć*: agens tohoto děje totiž není živočich, kromě toho je věta pasivní. Je navíc zajímavé, že se jedná o jediný příklad v mém korpusu, kde je v novějším hls. překladu nahrazena odlučitelná předpona *won* prefixem *roz-*.

Ostatní dva příklady se slovesem *won ćahnyć* ve směrovém významu se blíží abstraktnímu použití: chybí tu přímý předmět, ale věta ještě obsahuje předložkovou frázi vyjadřující místo, které se opouští.

Odvozeniny pohybového slovesa *ćahnyć* se tedy používají odlišně od jiných: obě odvozeniny – s prefixem *wu-* i s předponou *won* – se používají jak ve významu směrovém, tak ve významech přenesených, avšak metaforické použití je častější u slovesa s

odlučitelnou předponou,³⁰ zatímco směrový význam naopak u slovesa s prefixem. Oproti odvozeninám od jiných sloves je to opačná tendence.

Protože mluvíme o historickém jazyce, je těžké posoudit, nakolik byly abstraktní významy těchto sloves rodilým mluvčím, kterým chyběla znalost němčiny, vůbec srozumitelné. Můžeme však sledovat, které z těchto tvarů se vyskytují i v novějším hls. překladu bible – přestože se překladatelé tohoto vydání snažili odstranit co nejvíc kalků. (Novější překlad však není „očistěn“ pouze od kalků s odlučitelnou předponou, ale i od sloves s prefixem, nahrazena např. byla slovesa *wurēčec* a *wudžeržec*.)

Navíc jsou jednotlivá slovesa s odlučitelnou předponou v abstraktním použití celkově velmi vzácná, většinou se jedná o jeden příklad konkrétní odvozeniny. Více než dva doklady pro abstrahované použití najdeme jen u sloves *won čahnyč*, *won honič* a *won pōstač*, přičemž všechna tato slovesa mají ještě poměrně blízko k původnímu směrrovému významu. Odvozeniny s větší mírou abstrakce – jako *won dawač*, *won džělič*, *won wolač*, *won wzac* – najdeme v korpusu jen jednou, *won hič* v abstraktním významu dvakrát.

Proto jsem tato slovesa hledala i v dalších textech starší hls. Sloveso *won dawač* najdeme v Dejkových textech a v *Schazkafchcziku* dohromady 23x ve významu ‚vydávat (knihu, noviny)‘, sloveso *won dač* ve významu stejném nebo ‚oznámit‘, nebo ‚utratit (peníze)‘ dohromady sedmkrát. Toto sloveso je tedy ve starší hls. poměrně časté, i když má významy odlišné od dokladu, který jsem našla v bibli z roku 1728. Podobné je to se slovesem *won wolač* ‚prohlásit‘ – v Dejkových textech je najdeme čtyřikrát. Sloveso *won wzac* najdeme u Dejky oproti tomu jen jednou, a to se směrrovým významem. Sloveso *won džělič* jsem nenašla v žádném z dalších excerpovaných textů starší hls. Z osmi odvozenin s odlučitelnou předponou *won* v abstraktním významu můžeme tedy považovat šest za součást lexikonu starší hls., dvě další (*won džělič*, *won wzac*) jsou pravděpodobně okazionalismy.

Mezi doklady s abstraktním významem prefixu *wu-* je však rovněž řada sloves, která jsem našla jen jednou nebo dvakrát. K nim patří *wuchadžec*, *wuda(wa)č*, *wustac*, *wustajic*, *wutupic*. Více než dvakrát jsou naopak doložena *wudžeržec*, *wuňc*, *wumōžec* a *wurēčec*.

Sloveso *wuchadžec* jsem našla ještě jednou v *Schazkafchcziku*, naopak u Dejky není. Místo něj se v jeho textech vyskytuje čtyřikrát sloveso *wuchodžic* – jako verbální substantivum *wuchod* – s abstraktním významem ‚výsledek (vývoje)‘.³¹

V dalších textech najdeme také osm dokladů pro sloveso *wuda(wa)č*, a to jak ve významu ‚vdá(va)t se‘, tak ve významu ‚vydávat se za koho‘. Časté je i sloveso *wustac* (dohromady sedm dokladů). Bohatě doložena jsou slovesa *wustajic* (28x) a *wutupic* (25x).

³⁰ Není vyloučeno, že se tu jedná o náhodu: toto sloveso se v uvedeném významu vyskytuje téměř výhradně v 1. knize Samuelově, kde se zvlášť často mluví o válečných událostech. Pravidelné použití slovesa *won čahnyč* v tomto významu však předpokládá, že je takto i lexikalizované.

³¹ Právě Dejka je považován za málo puristického autora. Nestudoval na žádné univerzitě, byl povoláním tesař. Proto je tento nález velmi zajímavý: ukazuje totiž, že kořen *-chad-* v hovorové starší hls. nebyl tak běžný, jak se dosud předpokládalo. Dejka jej používá pouze s prefixy *za-* a *s-* ve významech ‚řádit, zuřit‘, resp. ‚vycházet (slunce); klíčit‘.

V textech je tedy více lexikalizovaných odvozenin a kalků s prefixem *wu-* než s odlučitelnou předponou *won*: V knize *Genesis* je doloženo osm různých sloves, která všechna jsou v celém korpusu dost častá. Odpovídá to tomu, že prefixem se tvoří i „indigenní“ odvozeniny (*wustac*, *wustajic*, *wutupic*), zatímco odvozeniny s odlučitelnou předponou mají svůj původ v německém slovotvorném modelu. Odvození sloves prefixem tedy má delší historii. Na druhé straně ale páry, jako jsou *won da(wa)ć* – *wuda(wa)ć*, ukazují, že odvozeniny s odlučitelnou předponou nabývají ve slovotvorném systému hls. čím dál větší důležitosti: přebírají jiný význam než „paralelní“ sloveso s prefixem.

Trochu jinak je tomu u sloves, která zachovávají přímý směrový význam prefixu, resp. odlučitelné předpony: zde najdeme víc potenciálních vidových párů (*won hić* – *wuńć*, *won ćahnyć* – *wućahnyć*, *won honić* – *wuhnac*, *won lězć* – *wulězć*, *won přeštrěć* – *wupřeštrěć*, *won pušćić* – *wupušćić*, *won wjesć* – (*won*) *wuwjesć*). V následující kapitole se budeme věnovat vidovému charakteru těchto sloves.

4.2. Analýza možných vidových dvojic

4.2.1. Odvozeniny od pohybových sloves

Slovesa *won hić* a (*won*) *wuńć*

V sorabistické i slavistické literatuře o vidu pohybových sloves v hls., ale i ve staré ruštině najdeme zjištění, že tu konkuruje opozice determinovanosti (resp. iterativnosti) s opozicí vidovou. Prefigovaná indeterminovaná slovesa nefungují jako ipf. partneři k prefigovaným determinovaným slovesům (Toops, 1993, s. 12nn.; 2001a, s. 145; Bermel, 1997, s. 263n.).

Proto v této kapitole sleduji, zda se ve starší hls. prefigovaná determinovaná pohybová slovesa používají obouvidově a zda je časté použití odvozenin s odlučitelnou předponou od těchto pohybových sloves motivováno i potřebou protoipf. vidového partnera. Na druhé straně je však též nutné dokázat, zda odlučitelné předpony jsou vidově neutrální, tj. zda odvozeniny s nimi jsou opravdu protoipf. vidu (srov. citát ze Ščerby nahore).

Mezi příklady s odlučitelnou předponou *won* jsou nejčastější odvozeniny od slovesa *hić*, dohromady najdeme v korpusu staré hls. bible 68 takových příkladů. Z toho jich je 25 v knize *Genesis*. Oproti tomu najdeme v tomto korpusu pouze jedenáct příkladů s prefigovaným slovesem *wuńć*, z toho čtyři v knize *Genesis*. Dále najdeme jednu odvozeninu od slovesa *hić*, u níž se prefix *wu-* a odlučitelná předpona *won* kombinují.

Z těchto 68 příkladů se slovesem *won hić* jich je pět s tvarotvorným prefixem *po-* a dvanáct se slovotvorným prefixem *při-*. Mezi příklady s *won přińć* jsou tvary syntetického préterita (8x aorist), analytické tvary futura (2x) a dva infinitivy po modálních slovese *chcyć*. Mezi tvary s prefixem *po-* jsou pouze tvary prézentu s budoucím významem, např.:

(9) 1728: *Schtuž budže wtu tem mjefczi wořtacž, ton budže wumrecž pšches mecž, wod a peřilenzu, fchtuž pak wohn pojndže, a pšchipanje Kaldearjam, kotřiz was budža woblenucž, budže žiwy, a budže řwoje žiwenje, hako rubenřtwo řkowacž.*

1973: *Štóż wostanje w tutym měřće, zahinje z mječom, z hłodom abo mórom. Štóż pak wuńdže z města a podda so Chaldejřskim, kotřiz was woblēhuja, wostanje žiwy a změje swoje žiwenje jako dobytwu.*

L: *Wer in dieser Stad bleibt Der wird sterben müssen durchs Schwert / Hunger vnd Pestilentz / Wer aber hinaus sich gibt zu den Chaldeern / die euch belegern / der sol lebendig bleiben / vnd sol sein Leben / als eine Ausbeute behalten.*

(Jer_21.9)

Tyto tvary syntetického futura s prefixem *po-* by mohly být důkazem pro to, že odlučitelná předpona *won* nemá perfektivizující funkci. Jenže kromě těchto pěti tvarů syntetického futura najdeme i dva tvary analytického futura slovesa *won hič*; v obou případech se však jedná o tvary konjunktivu s částicí *-li*, např.:

(10) 1728: *A Jeremias dzeſche kZedekii: Tak praji ton KNES, ton Boh Zebaoth, ton Boh Jfraelski: Budzeſchli wohn hič kſirſchtam Babilonskeho krala, da budzeſch žiwy woſtačz, a to mjeſto nebudze ſpalene, hale ty a twoj dom budze žiwy woſtačz.*

1973: *Na to rjekny Jeremia Cidkiji: „Tak řeči Knjez, Bóh wójskow, Bóh Israela: Jeli so rozsudžiš, so podač won k wójwodam Babilonskeho krala, wuchowaš swoje žiwjenje, a město njespali so z wohenjom. Wostanješ žiwy zdom ze swojej swójbu.*

L: *VND Jeremia sprach zu Zedekia / so spricht der HERR der Gott Zebaoth / der Gott Jsrael / Wirstu hinaus gehen zu den Fürsten des Königes zu Babel / So soltu leben bleiben / vnd diese Stad sol nicht verbrand werden / Sondern du vnd dein Haus sollen bey leben bleiben.*

(Jer_38.17)

Mezi 51 neprefigovanými tvary slovesa *won hič* najdeme dále čtyři tvary přítomného času, např.:

(11) 1728: *Schož dorta dze, to cžloweka necziſteho necžini, ale ſchož ferta wohndze, to cžloweka necziſteho cžini.*

1960: *Štož do erta dze, čłowjeka nječisteho nječini; ale štož z erta dže, čłowjeka nječisteho čini.*

L: *Was zum munde eingehet / das verunreiniget den Menschen nicht / Sondern was zum munde ausgehet / das verunreiniget den Menschen.*

(Mt_15.11)

V tomto příkladu však nejde o relevantní kontext pro nedokonavý vid, ale o neaktuální (generálně-faktický) stav. O aktuální přezens, který se ve slovanských jazycích považuje za takový relevantní kontext vyhrazený jen nedokonavým slovesům,³² se jedná v následujícím příkladu:

(12) 1728: *Noa dze ſaſbo ſkaſhcza wohn na Božu pſchikaſnju 15.*

(1Mo_8.II)

Bohužel se přitom jedná o specifický shrnující nadpis, jaké jsou typické pro starý hls. překlad a chybějí v L. i v novějším hls. překladu.

Kromě těchto neminulých tvarů obsahuje můj korpus dvanáct infinitivních tvarů slovesa *won hič*: tři imperativy, dva infinitivy a šest přechodníků. Nebudu je zde analyzovat, protože nejsou relevantní pro vidovou charakteristiku sloves.³³

Zbylých 33 tvarů jsou tvary minulé. Mezi nimi je jeden tvar plusquamperfekta a tři tvary perfekta, ze kterých není možné vysledovat, jakého je sloveso *won hič* ve starší

³² Srov. např. Werner (2003, s. 36nn.).

³³ Přechodníky současné / předčasné typu *ducy / wuſedši* se ve starší hls. tvoří nezávisle na vidu daného slovesa, srov. např. Michalk (1959, s. 248n.).

hls. vidu. U ostatních 29 příkladů se jedná o tvary syntetického préterita, a to ve 23 případech „jednoznačně“ tvary imperfekta ve 3. os. sg.³⁴, např.:

(13) 1728: *A wostawifchi jich **dźejfche** fmjeſta **wohn** do Bethanie, a ſawoſta tam pſches noz.* 1960: *A wostajiwſi jich **wuńdźe** z města do Betanije a tam přenocowa.*

L: *Vnd er lies sie da / vnd **gieng** zur Stad **hinaus** gen Bethanien / vnd bleib daselbst.* (Mt_21.17)

Tvary imperfekta slovesa *won hić* jsou zajímavé, protože imperfektum se v hls. tvoří pouze od sloves ipf. (srov. Faßke, 1981, s. 251n.; pro starší hls. Brankačkec, 2008). Tvary imperfekta od sloves s odlučitelnou předponou tedy na jedné straně signalizují, že se pravděpodobně jedná o sloveso protoimperfektivní. Na druhé straně je však možné, že tvary syntetického préterita mají v hls. narativní funkci. Takovou funkci měly tvary syntetického préterita např. ve staré ruštině: tvary imperfekta zde vyjadřovaly děj probíhající v pozadí, zatímco tvary aoristu děj zvláště zvýrazňovaly (srov. Lehmann, 1999, s. 215nn.). Např. v citovaném příkladu (13) je pozoruhodné, že tvar imperfekta *dźeše won* se kombinuje s tvarem aoristu *zawosta*. Tvar aoristu je dokonce odvozen od prefigovaného slovesa (*za-wostać*), přestože takové sloveso je pro hls. neobvyklé a v L. stojí na tomto místě simplex: volba tohoto prefigovaného slovesa tedy nemá konkrétní vzor v předloze.³⁵ Navíc i simplex *wostać* tvoří ve starší hls. pouze tvary aoristu, je tedy protoperfektivní – v moderní hls. má ipf. partnera *wostawać*.³⁶

V jiném příkladu se naopak zdá, že se překladatelé starého hls. překladu snažili takovému rozlišování mezi tvarem imperfekta a aoristu vyhnout:

(14) 1728: *A dyż bjeſche ſwoje wobleczo ſmuł, **dźejfche** won **wohn**, a ſdźerżowaſche ſo, a dźeſche: Kładźcze kljeb hohrje.*

1976: *Wumywſi sej mjezwoco, **wuńdźe** zaso a pŕikaza, **wobknježejo** so: „Noſće na blido!”*

L: *Vnd da er sein angesicht gewaschen hatte / **gieng** er **heraus** / vnd **hielt sich fest** / vnd sprach / Legt brot auff.*

(1Mo_43.31)

Vedle tvaru imperfekta *dźeše won* najdeme další, *zdźerżowaše so* ‚zdržoval se‘, který je dodatečně sufigován pomocí *-owa-*. Vysvětlením pro tuto volbu by mohlo být, že obě slovesa měla vyjadřovat děj v pozadí, možné je ale i to, že šlo o vyjádření děje v průběhu, a proto bylo zvoleno protoimperfektivní sloveso.

O narativní funkci by mohlo jít i v následujícím příkladu: zde překladatelé vybrali prefigované sloveso *požohnować* místo simplexu *žohnować* ‚žehnat‘:

(15) 1728: *A **Jakub požohnowa** Pharaona, a **dźejfche** wot njeho **wohn**.*

1976: *Jakub **požohnowa** faraona a **woteńdźe** wot wobliča faraona.*

L: *Vnd Jacob **segenet** den Pharao / vnd **gieng eraus** von jm.*

³⁴ Tvary aoristu se v hls. liší od tvarů imperfekta koncovkou jen ve 3. os. sg.: aorist má nulovou koncovku, imperfektum má koncovku *-še*. Dalším rozdílem je kmen: aorist se tvoří od kmene minulého, imperfektum se tvoří od kmene přítomného. Tyto dva kmeny však jsou u některých sloves homonymní. Přesněji k tomu Faßke (1981, s. 251n.). V ostatních tvarech syntetického préterita v mém korpusu, tzn. v jiných osobách, je slovesný kmen stejný (*dźe-*), vycházíme tedy z toho, že se též jedná o tvary imperfekta.

³⁵ Možné by bylo i použití slovesa s prefixem: *ver-bleiben*.

³⁶ Tvar slovesa *wostawać* v mém korpusu starší hls. není.

(1Mo_47.10)

V novějším hls. překladu jsou tyto příklady (13) a (15) vidově „homogenizované“ – protiklad mezi aoristem a imperfektem byl vyrovnán. Velmi pravděpodobně je tato změna motivována puristicky: překladatelům novějšího hls. překladu šlo v první řadě o to, aby odstranili díky použití prefigovaného slovesa sloveso s odlučitelnou předponou *won hić*. Je však pozoruhodné, že se vždy rozhodli právě pro tvar pf., ne ipf. *wuchadžeše*, *wotchadžeše*. Možné vysvětlení by bylo, že tvary syntetického préterita ve starší hls. měly narativní funkci, která se v moderní hls. už nepociťuje.

V korpusu najdeme ale i jiný příklad:

(16) 1728: *Jako won pak tež sdurjemi wohndžefsche, wulada jeho druha, a džešche k tym, kiž tam bjechu: Ton bješche tež f Jesuβom f Nažarenškim.*

1960: *Jako wón pak do předdwora džeše, wuhlada jeho druha a džeše tym, kotřiž tam běchu: Tež tón je z Chrystusom Nacaretskim byl.*

L: *Als er aber zur thür hinaus gieng / sahe jn ein andere / vnd sprach zu denen / die da waren. Dieser war auch mit dem Jhesu von Nazareth.*

(Mt_26.71)

Zde zachovali překladatelé novějšího hls. textu ipf. tvar slovesa *hić* – pravděpodobně proto, že poznali kontext incidence, tzn. nastávání děje (*wuhladać*, pf.) v průběhu děje druhého (*hić*, ipf.).

Sloveso *wuńć* s prefixem se v mém korpusu bible z roku 1728 vyskytuje jen dvádnáctkrát. Z toho jsou dva infinitivy po slovese *widžeć*, dva tvary analytického futura,³⁷ jeden tvar perfekta a jeden tvar plusquamperfekta. Ostatních šest tvarů jsou tvary syntetického préterita, z toho v pěti případech aoristu.³⁸ Pokud je volba těchto tvarů ovlivněna videm nebo narativní funkcí syntetického préterita, mělo by to být znát alespoň v některých těchto příkladech. Mezi šesti příklady je jeden, který obsahuje zároveň i odlučitelnou předponu *won*:

(17) 1728: *A laj, to zyle mjesto wujndže wohn Jesuβej napscheczziwo, a jako jeho wuladachu, profchachu woni jeho, fo by won flich mešow schoł.*

1960: *A hlej, cyłe město wuńdže Jezusej napřečo. A jako jeho wuhladachu, prošachu jeho, zo by z jich stron wotešoł.*

L: *Vnd sihe / da gieng die gantze Stad er aus Jhesu entgegen. Vnd da sie jn sahen / baten sie jn / Das er von jrer Grentze weichen wolte.*

(Mt_8.34)

Podobně jako v tomto příkladu (17) se i v dalších třech bez odlučitelné předpony zdá, že překladatelé vybrali protopf. sloveso *wuńć* velmi vědomě: začátek věty „A hlej“ svědčí o tom, že se na tento děj mělo zvlášť upozornit.

Jinak je tomu v následujícím příkladu:

(18) 1728: *A Michal pufchczi Davita fwoknom dele, kotryž džefsche, cžekny a wojndže.*

1976: *Na to pušči Michal Dawida z woknom dele. Wón spěchaše wotsal a čeknywši wumóži so.*

L: *Da lies jn Michal durchs Fenster ernider das er hin gieng / entfloh vnd entran.*

³⁷ Ve starší hls. tvoří i protopf. slovesa analytické futurum, srov. k tomu např. Wölke (2005, s. 247nn.).

³⁸ Tvary aoristu slovesa *hić* s prefixem ve 3. os. sg. jsou však homonymní s tvary prézentu této osoby v sg.

(1Sam_19.12)

V této i další velmi podobné větě (1Sam_19.18) má prefigované sloveso *wuńć* jiný význam – ‚uprchnout‘.

Rozdělení funkcí mezi prefigovaným slovesem *wuńć* a slovesem s odlučitelnou předponou *won hić* není tedy úplně jednoznačné: na jedné straně je možný vidový rozdíl mezi oběma slovesy (např. v (16) nahoře), na druhé straně je možné, že tvary imperfekta a aoristu mají ve starší hls. narativní funkci. V některých příkladech ale mezi slovesy *wuńć* a *won hić* poznáme i významový rozdíl, výběr mezi nimi je tedy často motivován spíš lexikálně než gramaticky.

Slovesa *won wjesć* a (*won*) *wuwjesć*

Na tato slovesa najdeme v korpusu poměrně velký počet dokladů: Odlučitelná předpona *won* se u slovesa *wjesć* vyskytuje 15x, předpona *wu-* 18x – ve třinácti z těchto příkladů se však u slovesa oba afixy kombinují. Musíme si tedy především klást otázku, proč je mezi odvozeninami slovesa *wjesć* tolik kombinací. U jiných sloves je nacházíme jen ojediněle: dvakrát u slovesa *ćahnyć* a jednou u sloves *hić* a *sypnyć*.³⁹ Použití odlučitelné předpony má sice často vzor v L. německé předloze,⁴⁰ to ale nevysvětluje, proč bylo nutné užívat ještě prefix. Prefigované sloveso *wuwjesć* je v mém korpusu starší hls. bohatě doloženo. Bez odlučitelné předpony *won* může vyjadřovat směrový pohyb ‚vyvést (ven)‘, může se ale užit i metaforicky ve významu ‚vykonat‘, srov. následující příklady:

(19) 1728: *Wot teho dnja, hako ja wafchich wotzow ſEgiptowskeje ſemje wuwedl bym, hacž do teho dnja, bym ja ſtajnje kwam βwał wfchitkich mojich wotrocžkow, tych Prophetow.*

1973: *Wot toho dnja, na kotrymž waši wótcy z Egyptowskeje wuńdžechu, hač do džensnišeho, sym přeco zaso wam stał swojich služownikow, profetow.*

L: *JA von dem tage an / da ich ewr Veter aus Egyptenland gefüret habe / bis auff diesen tag / hab ich stets zu euch gesand / alle meine Knechte die Pro- pheten.*

(Jer_7.25)

(20) 1728: *Pſchetož teho KNESA njew nebudže wotwobrocženy, hacž by czinił a wuwedl, ſchtož myβli, Wpoβlenich dnjach budžecže to ſhonicž.*

1973: *Knjezowy hněw pak njepřestanje, hač dopjelni wón a zdokonja swojeje wutroby plany. Na kóncu časow to zrozumiće.*

L: *Denn des HERRN grimmiger zorn wird nicht nachlassen / bis er thu vnd aus- richte / was er im sinn hat / Zur letzten zeit werdet jr solchs erfahren.*

(Jer_30.24)

Poslední – přenesený – význam slovesa *wuwjesć* by mohl být důvodem, proč překladatelé často přidávali k vyjádření směrového významu slovesa odlučitelnou předpo-

³⁹ Alespoň částečně se jedná o náhodné nakupení takových tvarů, vzniklé četnými opakováními v textu: sedm z těchto třinácti tvarů s odlučitelnou předponou i prefixem najdeme v 19. kapitole knihy *Genesis*. Přesto je pozoruhodné, že u tohoto slovesa kombinace obou afixů natolik převládá.

⁴⁰ Takovou odlučitelnou předponu (*hinaus*, (*h*)*eraus*) najdeme v deseti z těchto třinácti příkladů, jedna věta nemá v L. odpovídající předlohu a dvakrát najdeme v L. na daném místě předložku *aus*.

nu. V příkladech jsou ale zřetelné i různé preference překladatelů staršího hls. vydání bible: v knize Jeremiášově i jeho Pláči najdeme *wuwjesć* se směrovým významem dvanáctkrát bez odlučitelné předpony *won* a dvakrát s ní, kromě toho však také devětkrát v přeneseném významu. V příkladech se směrovým významem se většinou mluví o opuštění nějaké země, málo se oproti tomu hovoří o opuštění budovy nebo místnosti, jak je tomu v následujícím příkladu:

(21) 1728: *Sta βo pak nasajtra, fo Pashur Jeremiaβa fjaftwa wuwedže. Duž reknū Jeremias knjemu: Ton KNES nebudže twoje meno Pashur menowacz, hale Magur kotowokoło.*

1973: *Hdyž pak Pašchur Jeremiu nazajtra z klódy pušći, rjekny Jeremia k njemu: „Knjez či njerěka Pašchur, ale Hrózba.*

L: *VND da es morgen ward / zoch Pashur Jeremiam aus dem Gewelb / Da sprach Jeremia zu jm / der HERR heisset dich nicht Pashur / sondern Magur vmb vnd vmb.*

(Jer_20.3)

Často je naopak řeč o opuštění budovy nebo místnosti v příkladech, které obsahují jak odlučitelnou předponu, tak i prefix. Tato kombinace se ale občas používá i k označení opuštění (geografické) oblasti, takový příklad najdeme v knize *Genesis*:

(22) 1728: *A dyž Boh te mjesta teho kraja fkafy, spomni won na Abrahama, a wuwedže Lotha stych mjestow wohn, kotrež won pŕchewobroczi, wkotrych Loth bydlesche.*

1976: *Tak spominaše Bóh na Abrahama, jako zniči měsce runiny, a da Lotej wučeknyć ze zničjenja, jako měsce zniči, w kotrymajž Lot bydleshe.*

L: *Denn da Gott die Stedte in der gegend verderbet / gedachte er an Abraham / vnd geleitet Lot aus den stedten die er vmbkeret / darin Lot wonete.*

(1Mo_19.29)

Celkově můžeme mluvit o poměrně jasné tendenci: prefigované sloveso je preferováno pro přenesený význam a k označení (geografické) oblasti, zatímco k označení opuštění budovy nebo místnosti se spíš užívá kombinace obou prostředků,⁴¹ srov. tabulku:

⁴¹ Toto rozdělení, které je velmi podobné rozdělení funkcí německých předpon *hinaus*, *heraus* proti *aus*, má velice často svůj vzor ve znění L. V deseti ze čtrnácti příkladů obsahujících předponu *won* nacházíme v příslušné větě L. předponu *hinaus* nebo (*h*)*eraus*, jednou nacházíme jiné sloveso s jinou předponou (*herfur bringen*) a třikrát předponu *aus*. Naopak předpona *aus* se vyskytuje v 16 z 18 příkladů, kde ve starším hls. překladu je jenom prefix *wu-* ve směrovém významu. Přenesenému významu slovesa *wuwjesć* odpovídají v L. různá slovesa: 4x *ausführen*, 2x *ausrichten*, *hinaus führen* a *führen*.

	Jer, Zal			Mt	1Mo			1Sam	celkový počet	
	wu-	won wu-	won	wu-	wu-	won wu-	won	wu-	bez won	s won
budova	1	2			1	5	1		2	8
geogr. oblast	11		1		2	6		1 (hela) + 4	18	7
přenes.	9			1				2	12	-

Taková distribuce s drobně odlišným lexikálním významem znamená, že je velmi málo pravděpodobné, že by (*won*) *wuwjesć* a *won wjesć* ve starší hls. byly vidový pár. Podle formálních příznaků u mých příkladů bohužel nelze posoudit, zda byly při volbě důležitější gramatické, nebo lexikální příznaky těchto dvou sloves.

Mezi třinácti tvary slovesa *won wuwjesć* je osm finitních – z toho pět minulých a tři neminulé. Mezi minulými tvary je jedno plusquamperfektum, ostatní jsou „jednoznačné“ aoristy (3x, např. (22) nahoře) a jeden tvar syntetického préterita se stejným kmenem na *-e-*. Z těchto čtyř příkladů ale není zřejmé, zda tyto tvary aoristu mají vidovou, nebo narativní funkci. V jednom příkladu se jedná o dějový řetězec,⁴² který by mohl být motivací pro použití protopř. slovesa s prefixem:

(23) 1728: *Dyż pak ƚo won komdžefche, doƚanufchtaj jeho a jeho žonu, a jeho dwje dżowzy ƚa ruku, tehodla ƚo ton KNES jeho pŝchefchonowa, a wuwedžefchtaj jeho wohn, a pufchczifchtaj jeho pŝched mjestom.*

1976: *Jako so wón hišce dliješe, hrabnyštaj mužej jeho, jeho žonu a jeho dżowce za ruku, dokelž chcyše Jahwe jeho wuchowac, wuwjedžeštaj jeho a puščištaj jeho hakle zwonka města.*

L: *Da er aber verzog / ergriffen die Menner jn / vnd sein Weib / vnd seine zwo Töchter bey der hand / darumb das der HERR sein verschonet / vnd füreten jn hin aus vnd liessen jn aussen fur der Stad.*

(1Mo_19.16)

Navíc se v tomto případě jedná o incidenci: „Když váhal...“. Na druhé straně zde ale sloveso s odlučitelnou předponou *won* vyjadřuje opuštění oblasti, což na první pohled neodpovídá výše formulované tezi. Překvapující je zde tedy spíš odlučitelná předpona, méně prefix. Na rozdíl od většiny obdobných příkladů, kde se mluví o opuštění země, je zde však řeč o opuštění města: významový protiklad „vevnitř – venku“ je zde ještě konkrétnější, když si představíme, že města byla obklopena hradbami, město je tedy jako uzavřený prostor podobnější budově.

O zvýraznění opuštění budovy – ale i o zvýraznění ukončenosti děje – by mohlo jít v následující větě:

⁴² Takové dějové řetězce se považují za kontext typický pro př. slovesa, srov. např. Faßke (1981, s. 178).

(24) 1728: A **wuwedže** jeho **wohn**, a džefche: *POladaj ſchak na nebeſa, a rachnuj te wjeſdy, možeſch je rachnowacž? A džefche knjemu: Tak tejšch budže twoje ſymjo.*

1976: A wón **dowjedže** jeho **won** a praji: „Hladaj k njebjesam a lič hwězdy, jeli móžeš je ličić!” Potom jemu rjekny: „Tajki budže twój ród!”

L: Vnd er **hies jn hin aus gehen** / vnd sprach / Sihe gen **Himel** / vnd zele die sterne / Kanstu sie zelen? Vnd sprach zu jm / Also sol dein Same werden /

(1Mo_15.5)

Zdá se tedy, že vidový protiklad mezi slovesy *won wuwjesć* a *won wjesć* ve starší hls. ještě není gramatikalizován. Plynulé přechody mezi směrovým a přeneseným významem sloves *won wjesć*, *won wuwjesć* a *wuwjesć* a běžné kombinování odlučitelné předpony a prefixu ukazují spíš na to, že prefix *wu-* má i v tomto příkladu (24) lexikální, a ne gramatickou funkci.

Mezi příklady jen s prefixem nebo jen s odlučitelnou předponou jsou rovněž některé minulé tvary, např. následující tvar imperfekta:⁴³

(25) 1728: *Tak praji ton KNES, ton Boh Jfraelski: Ja ſym ſlub ſcziniť ſwaſchimi wotzami, hako ja jich ſEgiptowſkeje, ſemje teho podanſtwa **wohn wedžich**, a džach:*

1973: *Tak řeči Knjez, Bóh Israela: Ja sym z waſimi wótcami zrčenje wujednat, hdyž jich **wjedžech** z egyptowskeje zemje, z domu njewólniſtwa, a postajit:*

L: *so spricht der HERR der Gott Israel / Jch hab einen Bund gemacht mit ewren Vetern / da ich sie **aus** Egiptenland / **aus** dem Dienſthauſe **füret** / vnd sprach /*

(Jer_34.13)

Tento příklad je asi nejzřetelnější indicií pro možný vidový pár *won wjesć* – (*won*) *wuwjesć*: je jediný, kde se mluví o opuštění země a zároveň chybí prefix *wu-* (srov. tabulku nahoře). Jedná se o kontext incidence („Když jsem je vedl z Egypta...“), který na tomto místě vyžaduje protoipf. sloveso. Odlučitelná předpona *won* je zde pravděpodobně náhradou za prefix *wu-*.

Mezi tvary slovesa *wuwjesć* jsou dále analytické futurum a jeden tvar přítomnosti, který by mohl mít budoucí význam, dal by se ale interpretovat i jako neaktuální děj, a proto z tohoto příkladu nelze o vidové charakteristice tohoto slovesa nic usoudit:

(26) 1728: *Ton KNES mori, a da žiwenje, ton KNES poſtroczi do helje, a **wuwedže** ſaſo.*

1976: *Jahwe mori a wožiwja, wón ſtorči do podzemja a **wuwjedže** z njeho.*

L: *Der HERR tödtet / vnd macht lebendig / **Füret** in die Helle vnd wider **er aus**.*

(1Sam_2.6)

Mezi tvary slovesa *won wuwjesć* jsou rovněž tři tvary analytického futura a jeden tvar přítomnosti, který by mohl mít budoucí význam. Sloveso *won wjesć* se v korpusu v neminulých tvarech nevyskytuje.

Odvozeniny slovesa *wjesć* se směrovým významem tedy na jedné straně ukazují, že použití odlučitelné předpony *won* je motivováno především lexikálně. Na druhé straně ale najdeme i příklady, které by mohly být dokladem částečně gramatikalizované vidové opozice, pravděpodobně mezi *won wjesć* (protoipf.) a *won wuwjesć* (protopf.), zatímco sloveso *wuwjesć* má většinou přenesený význam.

⁴³ Mezi tvary slovesa *won wjesć* najdeme kromě toho ještě tvar imperfekta v pasívu. Mezi tvary slovesa *wuwjesć* najdeme ještě tvar perfekta.

Won čahnyć a (won) wučahnyć

Poměrně velká je i skupina odvozenin od slovesa *čahnyć*. Můj korpus bible z roku 1728 obsahuje dva doklady slovesa *won wučahnyć*, pět dokladů slovesa *won čahnyć* a 15 dokladů slovesa *wučahnyć* se směrovým významem. Některé z těchto příkladů však už mají slabě abstrahovaný význam, tato lexikální variace je opět bariérou vývoje gramatického vidového páru *won čahnyć – (won) wučahnyć*.

Mezi pěti příklady s odlučitelnou předponou ve směrovém významu jsou tři minulé tvary a dva neminulé. Z minulých tvarů je jedno imperfektum a další syntetické préteri- tum se stejným kmenem na *-i-*. V obou příkladech se jedná o kontext incidence a v novějším hls. překladu se nachází pouze simplex, tedy též ipf. sloveso: odlučitelná předpona nebyla nahrazena ani prefixem *wu-*, srov. následující příklad:

(27) 1728: *Na to czenifche Abraham wotfal precz, kajž jemu ton Knes pſchikafat bje, a Loth tejſch czenifche fnim. Abram pak bje pjecz a ſydem džeſacz ljet ſtary, dyž won ſHarana wohn czenifche.*

1976: *Tuž wučahny Abram, kaž bě jemu Jahwe prikazať, a z nim čehnješe Lot. Abram bě pječasydomdžesat lět, jako z Harana čehnješe.*

L: *DA zoch Abram aus / wie der HERR zu jm gesagt hatte / vnd Lot zoch mit jm / Abram aber war funff vnd siebenzig jar alt / da er aus Haran zoch.*

(1Mo_12.4)

Kromě toho obsahuje korpus ještě po jednom tvaru perfekta, prézentu a pasivního futura slovesa *won čahnyć*.

Sloveso *won wučahnyć* najdeme v korpusu jednou ve tvaru plusquamperfekta a jednou ve tvaru syntetického préterita – tentokrát s aoristovým kmenem:⁴⁴

(28) 1728: *A jako Midianſzy kupzy nimo czenichu, tedem wucžanychu woni jeho ſteje jamy wohn a pſchedachu jeho Jſmaelskim ſa dwazeczi ſljebernikow, czi pſchiwedžechu jeho do Egiptowſkeje.*

1976: *Jako midianscy překupcy nimo čehnjechu, wučahnychu Józefa ze studnje a předachu Józefa Ismaelitam za dwaceći slěbornakow. Tući dowjedžechu Józefa do Egyptowskeje.*

L: *Vnd da die Midianiter die Kauffleute fur vber reiseten / zogen sie jn heraus aus der Gruben / vnd verkaufften jn den Jsmaeliten vmb zwenzig Silberling / die brachten jn in Egypten.*

(1Mo_37.28)

⁴⁴ Mezi aoristovými tvary 3. os. sg. prefigovaných tvarů od *čahnyć* jsem ve svém korpusu našla jak tvary s kmenem na *-nu-* (4x), tak i s variantou na *-že-* (4x). Mezi ostatními tvary s prefixem jsou dále varianty *-že-*, *-nu-*, *-ny-*, a *-ne-* (každá jednou): varianta *-ne-* by byla podle aktuální kodifikace chybná. Varianta končící na *-nu-* je pro starší evangelické hls. dialekty typická (srov. SSA, 1988, s. 155 a s. 299). V bibli z roku 1728 najdeme jak variantu *-nu-*, tak variantu *-ny-*. Rozlišování mezi *-ny-* a *-ne-* mohlo být složité vzhledem k artikulační blízkosti samohlásek /y/ a /e/ v poslední slabice slova (srov. SSA, 1988, s. 296nn.). Zda mluvčí při variantě *-ne-*, realizované v tomto příkladu, „mysleli“ palatalizované *-nje-*, a tedy kmen přítomný, nelze s jistotou říct, protože podle tehdejšího pravopisu se palatálnost v této pozici neznačila. Mezi „jednoznačnými“ tvary imperfekta slovesa *čahnyć* najdeme i jeden příklad s kmenem na *-ne-*, u ostatních 41 tvarů končí přítomný kmen na *-ni-*.

I v tomto příkladu se jedná o kontext incidence, sloveso *won wučahnyć* přitom označuje nastání děje, a proto musí být protoperfektivní. „Dvojení“ odlučitelné předpony a prefixu se tedy zdá být motivované videm. Nelze ale přehlédnout, že použití odlučitelné přepony (včetně pozice ve větě) má přesný vzor v L.

Mezi patnácti příklady se slovesem *wučahnyć* ve směrovém významu je deset finitních tvarů, z toho jsou dva neminulé: jedno futurum v pasívu a jeden přítomný tvar, který by mohl mít budoucí význam. Mezi tvary minulými jsou dva tvary perfekta a šest tvarů syntetického préterita. Z nich je pět „jednoznačných“ aoristů, šestý tvar obsahuje minulý kmen končící na *-že-*, jedná se tedy též o aorist:

(29) 1728: *A woni czenichu Jeremiša po schtrykach a wuczezechu ho steje jamy, a tak wofta Jeremias wdworu teho Jaftwa.*

1973: *Potom wučahnychu Jeremiu z powjazami horje, a Jeremia wosta na stražnym dworje.*

L: *Vnd sie zogen Jeremia er auff aus der Gruben an den stricken / Vnd bleib also Jeremia im Vorhofe des gefengnis.*

(Jer_38.13)

Tento příklad je zvláště zajímavý ve srovnání s L. a s novějším hls. překladem: starší hls. překlad je pozoruhodně málo podobný překladu německému, novější hls. překlad je německému naopak mnohem podobnější. Dva predikáty *čehnjechu po štrykach* a *wuczechu z jamy* konfrontují průběh děje (*čehnjechu*, protoipf.) s úspěšným ukončením (*wuczechu*, protopf.). Zároveň najdeme tato dvě slovesa ve tvarech imperfekta (pozadí) a aoristu (zvýraznění).⁴⁵ Příklad je tedy dost jednoznačnou ukázkou vidové opozice telických sloves ve starší hls. (*čahnyć – wučahnyć*)⁴⁶ s protikladem průběh (protoipf.) – událost, zvýraznění (protopf.) – alespoň v minulých tvarech. Takto zvýrazněný protiklad mezi průběhem děje a jeho výsledkem jako událost však nejspíš vznikl z obtíží při překladu německého spojení *an Stricken* do starší hls. Překladatelé novějšího hls. textu je vyřešili pomocí instrumentálu z *powjazami*.

Kromě toho najdeme v korpusu i čtyři další tvary aoristu, které se používají v tzv. dějových řetězcích.

V následujícím příkladu naopak tvary aoristu vyjadřují opakující se děj v minulosti:

(30) 1728: *A kto do tygela, aby kotla, aby poneje, aby hornyza, a fchtož βwidliczkami wuczeže, wfa mjefchnik βebi. Tak czinjachu kojzdemu Jsraelškemu, kotfi tam do Siloa pšhindzechu.*

1976: *a sahy z nimi do kotoľa abo hornca, do pónoje abo šklě; štož potom z widličkami wučahny, wza sej měšnik wšitko za sebje. Tak činjachu to ze wšěmi Jsraelitami, kotřiž tam do Šila přindzechu.*

L: *vnd sties in den tiegel oder kessel oder pfan / oder töpffen / vnd was er mit der krewel erfür zog / das nam der Priester dauon / Also theten sie dem gantzen Jsrael / die daselbs hin kamen zu Silo.*

(1Sam_2.14)

⁴⁵ Přitom může hrát roli i narativní funkce.

⁴⁶ Slovesa *čahnyć* a *wučahnyć* se v tomto příkladě používají právě jako tranzitivní slovesa ‚táhnout koho, co‘, ne v lehce abstrahovaném významu ‚táhnout (někam)‘. U posledně uvedeného významu by byl zároveň stupeň teličnosti nižší.

Prefigované sloveso *wučahnyć* ve směrovém významu je tedy alespoň v minulých tvarech jasně protoperfektivní, a to jak v příkladech s odlučitelnou předponou *won*, tak i bez ní. Příklady bez prefixu *wu-*, pouze s odlučitelnou předponou *won*, se oproti tomu zdají být protoimperfektivní. Zdá se tedy, že ve starší hls. opravdu funguje vidový pár *won ćahnyć* – (*won*) *wučahnyć*. Nejjasněji je však vidovost těchto sloves patrná v čistě směrovém významu, když se sloveso používá jako tranzitivní. Mluví-li se o opuštění nějakého místa, tedy začátku cestování, není vidovost tohoto slovesa tak zřetelná. Čím vyšší je stupeň abstrakce, tím menší roli hraje vid a tím důležitější roli naopak mají lexikální komponenty předpony nebo prefixu.

Ostatní odvozeniny od pohybových sloves

Mezi příklady s pohybovými slovesy připadají v úvahu dva další vidové páry: *wuhnać* – *won honi ć* a *wulězc* – *won lězc*. S těmito slovesy jsou však v korpusu jen jednotlivé příklady.

Sloveso *won honi ć* se směrovým významem najdeme jen jednou, a to v aktuálním přítomku:

(31) 1728: *Laj, ty me dženša wohn honifch steho kraja, a dyrbu šo pfched twojim woblecžom kowacz, a dyrbu newobstajny budž, a dyrbu czjekacz na femi, a stanje šo, šo fchtuž me nadejndže budže me fabicž.*

1976: *Hlej, džensa mje z role honiš, a dyrbju so před twojim wobličom schować. Brućić dyrbju so njeměrnj po zemi, a štóž mje nadeńdže, zabije mje.*”

L: *Sihe / Du treibest mich heute aus dem Lande / vnd mus mich fur deinem Angesicht verbergen / vnd mus vnstet vnd flüchtig sein auff Erden / So wird mirs gehen / das mich todschlage wer mich findet.*

(1Mo_4.14)

Použití tohoto slovesa by mohlo být ukázkou pro vidovou motivaci: v jiných příkladech je najdeme jen v abstrahovaném významu ‚vymítat‘ (10x). To znamená, že na tomto místě musela nastat mimořádná situace, která vyžadovala použití slovesa *won honi ć* v tomto „jiném“ významu místo prefigovaných alternativ (*wuhnać*, *wučěrić*). V tomto příkladu se popisuje průběh děje (*won honi ć*) a stav (*chować so*), oba kontexty vyžadují protoipf. slovesa. Naopak u dvou dokladů se slovesem *wuhnać* se zdá, že se jedná o protopf. sloveso, např.:

(32) 1728: *A tak wuhna Adama, a postaji pfched tu farodu Eden Cherubima fwo-trym błoścazy mjecžom, šo by wobarnował pucž, k žtommej teho žiwenja.*

1976: *Wučěri ćtowjeka a na wuchod wot Edenskeje zahrody postaji krubow a błyščacy płomjenity mječ, zo bychu stražowali puć k štomej žiwenja.*

L: *Vnd treib Adam aus / vnd lagert fur den garten Eden den Cherubim mit einem blossen hawenden Schwert / zu bewaren den weg zu dem Bawm des Lebens.*

(1Mo_3.24)

V tomto příkladu se „vyhánění“ představuje jako ukončená událost, po níž následuje další taková (*postaji*). Příklady se slovesy *won honi ć* a *wuhnać* ve směrovém významu nás tedy vedou k tezi, že by se tu mohlo jednat o vidový pár.

Vedle těchto příkladů se slovesem *wuhnać* z knihy *Genesis* jsem v dalších textech svého korpusu našla dalších pět dokladů tohoto slovesa. Mezi nimi je jeden tvar plusquamperfekta a následující tvar aoristu:

(33) 1728: *A Jefus fajndze do templa Božeho, a wuhna wſchitkich, kiž pſchedawachu a wikowachu w templu, a powroczi te blida tych kiž penefy pſchemenjachu, a te ſtoły tychſamych, kiž hołbje pſchedawachu.*

1960: *A Jezus zastupi do templa Božeho a wſitkich wuhna, kotřiž w templu předawachu a kupowachu a spowróca blida tych, kotřiž pjenjezy wuménjachu, a stoły tych, kotřiž hołbje předawachu;*

L: *VND Jhesus gieng zum tempel Gottes hin ein / vnd treib eraus alle Verkeuffer vnd Keuffer im Tempel. Vnd sties vmb der Wechsler tische / vnd die stüele der Taubenkremer.*

(Mt_21.12)

Tento příklad tedy potvrzuje tezi o protoperfektivnosti slovesa *wuhnać* ve starší hls. Podobně jako v moderní hls. však i v mém korpusu najdeme od tohoto slovesa jenom tvary infinitivu, pasivní participium préterita nebo preteritální tvary (tj. l-ové participium a tvary aoristu); finitní tvary prézentu⁴⁷ nejsou doložené. Sloveso *ćěrić* je v mém korpusu doloženo jen bez prefixu. Je též otázkou, nakolik je odlučitelná předpona *won* v protoipf. použití tohoto slovesa „povinná“, nebo zda je spíše simplex *honić* protoipf. partnerem slovesa *wuhnać*. Pochyby o vidovém páru *won honić* – *wuhnać* místo *honić* – *wuhnać* nejsou na místě jen kvůli tomu, že sloveso s odlučitelnou předponou ve směrovém významu je doloženo jen jednou, ale hlavně proto, že se kromě toho používá ve specializovaném – abstraktním – významu ‚vymítat‘. I jiné prefigace tohoto simplexu se nejčastěji používají metaforicky a už ve starší hls. tvoří samostatné lexémy, např.: *zhonić* ‚dozvědět se‘, *wobhonić so* ‚vyptávat se‘.

Na druhé straně jsem našla ale i příklady se simplexem *honić*, v nichž toto sloveso vyjadřuje pohyb v neurčitém směru, resp. v různých směrech, např.:

(34) 1728: *Moji nepſcheczelo ſu me honili, hako ptaka bes winy.*

1973: *Łójachu mje stajnje kaž ptaka či, kotřiž běchu bjez winy mi njeprěćelscy.*

L: *Meine Feinde haben mich gehetzt / wie einen Vogel / on vrsach / (Zal⁴⁸_3.52)*

Tento příklad tedy je naopak argumentem pro možný vidový pár *won honić* – *wuhnać*. Celkově však tato otázka pro malý počet příkladů zůstává otevřená.

Sloveso *won lězc* je v mém korpusu doloženo též pouze jednou:

(35) 1728: *Te ſydem ſuche a hubene kruwy, kotrež po tamnych wohn ljeſechu, ſu ſydem ljeta. A te ſydem czenke a wuſuſchene kłoſy, ſu ſydem ljeta drohoty.*

1976: *Tež sydom suchich a hrozných kruwow, kotrež po nimi wulězechu, su sydom lět, a sydom suchich a wot wuchodneho wětra spalonych klóskow je sydom lět hłodu.*

L: *Die sieben magere vnd hesliche Kue / die nach jenen auffgestigen sind / das sind sieben jar / Vnd die sieben magere vnd versengete Ehren / sind sieben jar Thewre zeit.*

(1Mo_41.27)

Tento příklad neobsahuje vidově relevantní kontext, který by mohl vysvětlit, proč je na tomto místě použito právě sloveso s odlučitelnou předponou a ne prefigované sloveso. V obou příkladech z knihy *Genesis* se prefigované sloveso *wulězc* používá ve velice podobném kontextu, např.:

⁴⁷ V moderní hls. *wućěrju*, *wućěriš* atd., srov. Völkel (1981).

⁴⁸ Tj. *Pláč Jeremiášův*.

(36) 1728: *A widżifch fwody wuljefcz, bydem rjane tuczne kruwy, kotreż ʒo paʒechu na trawi.*

1976: *Tu wulėje z Nila sydom kruwow, tučných a rjenje zrosćenych, a pasechu so w trawje.*

L: *vnd sahe aus dem wasser steigen sieben schöne fette Kue / vnd giengen an der weide im grase.*

(1Mo_41.18)

Odvozeniny slovesa *lězc* tedy nedovolují žádnou tezi o jejich vidovosti, to platí i pro jeden další příklad se slovesem *wulězć* ve tvaru perfekta (1Sam_14.11).

Celkově lze o odvozeninách od pohybových sloves s odlučitelnou předponou *won* a prefixem *wu-* tvrdit, že jejich vidovost (a zejména funkce tvarů s předponou *won* jako protoipf. partner k tvarům s prefixem *wu-*) záleží velmi silně na významu těchto sloves i na existenci dalších abstraktních významů. Tak odlučitelná předpona v některých případech (*wjesć*) slouží k odlišování od abstraktních významů: předpokládáme proto, že vidový pár zní *won wjesć* (protoipf.) – *won wuwjesć* (protopf.) ‚vyvést‘ na rozdíl od *wuwjesć* ‚provést‘, které nemá tak zřetelnou vidovost a možná se používá i obouvidově. Podle citovaných dokladů jsou naopak možné vidové páry *won ćahnyć* – *wućahnyć*, *won hić* – *wuńć* a *won honić* – *wuhnać* ve směrovém významu. Zdá se ale, že tento způsob tvoření vidových párů není gramatikalizován, přiřazení těchto sloves do vidových párů se naopak jeví jako výjimka. Tvoření odvozenin pomocí odlučitelných předpon není ani v těchto případech prvotně motivováno vidovostí, ale lexikálními potřebami.

4.2.2. Odvozeniny od sloves *přestrěć* a *pušćić*

Pro odvozeniny sloves *přestrěć* a *pušćić* platí, podobně jako pro odvozeniny sloves *hnać* a *lězc*, že jsou v mém korpusu doložené jen velmi řídce. Sloveso *přestrěć* je podle aktuální kodifikace už jako simplex perfektivní. S odlučitelnou předponou *won* je v mém korpusu starší hls. doloženo jen jednou:

(37) 1728: *A woni ʒo ʒylnje na teho muža Lotha walichu, a pʒchiftupiwschi chzychu durje roʒtamacz, ale taj muzej pʒchefstrefchtaj ʒwoju ruku wohn a tornyschtaj Lotha nuz kʒebi do kejze, a zanknyfchtaj durje.*

1976: *A dachu so hroznje do Lota, tutoho muža, a běchu skoro tak daloko, zo móhli durje wułamac. Tu wupřestrěštaj muzej swojej ruce a śahnyštaj Lota k sebi do chěze a zamknyštaj durje.*

L: *VND sie drungen hart auff den man Lot / Vnd da sie hinzu lieffen / vnd wolten die thür auffbrechen / griffen die Menner hinaus / vnd zogen Lot hin ein zu jnen ins Haus / vnd schlossen die thür zu.*

(1Mo_19.9,10)

Sloveso *won přestrěć* je zde užito v dějovém řetězci, nejedná se tedy o kontext, který by vyžadoval ipf. slovesa nebo pro ně byl typický. Pro volbu tvaru s odlučitelnou předponou zde pravděpodobně byl naopak důležitý L., kde je též užito sloveso s odlučitelnou předponou. Synonymní sloveso s prefixem, *wupřestrěć*, najdeme⁴⁹ ve velmi podobných kontextech, např.:

⁴⁹ Celkem jsem ho našla v knize *Genesis* třikrát.

(38) 1728: *A Abraham wupfchestre βwoju ruku, a wfa nož, so by βwojeho βyna farjefať.*

1976: *Potom wupřestrě Abraham swoju ruku, wza nóž, zo by swojeho syna zarězať.*

L: *Vnd recket seine Hand aus / vnd fasset das Messer / das er seinen Son schlachtet.*

(1Mo_22.10)

Opět se tu jedná o dějový řetězec, v německé předloze je ale tentokrát „jednodušší“ předpona *aus*,⁵⁰ kterou překladatelé pravděpodobně spíše spojovali s prefixem *wu-*.

V ostatních třech excerpovaných kapitolách bible z roku 1728 jsem našla dvanáct dalších příkladů slovesa *wupřestrěc*, mezi nimi i jeden tvar aoristu. I v tomto případě prefigovanému slovesu odpovídá v němčině „jednodušší“ předpona *aus*. Zdá se, že odvozeniny slovesa *prestrěc* s prefixem nebo odlučitelnou předponou vůbec nesouvisí s videm těchto dvou variant. V korpusu jsou i příklady, kde se prefigovaná varianta používá v abstraktnějším významu, např.:

(39) 1728: *Won pak je femju stworit pfches βwoju moz, a βwjet je pfches βwoju mudroszcz pfchihotowať, a pfches βwoj rofom wupfchestre nebeβa.*

1973: *Wón je ze swojej všehomocu stworit zemju, kruh swěta ze swojej mudrosću a ze swojim rozumom rozpinyť njeβjo.*

L: *Er aber hat die Erden durch seine Krafft gemacht / vnd der Weltkreis bereitet / durch seine Weisheit / vnd den Himel ausgbreitet / durch seinen Verstand.*

(Jer_10.12)

Oproti tomu ale jsem nenašla ani jeden tvar protoipf. *prestrěwać*, jak existuje v moderní hls. (srov. Völkel 1981). Je tedy možné, že se toto sloveso – simplex *prestrěc* i jeho odvozeniny – používalo ve starší hls. obouvidově nebo vidově neutrálně.

Sloveso *pušćić* je v moderní hls. rovněž perfektivní (srov. Völkel 1981). V mém korpusu je doloženo s odlučitelnou předponou *won* třikrát, dvakrát se jedná o tvary aoristu⁵¹ a jednou o tvar přítomnosti s významem futura. Je tedy pravděpodobné, že i ve starší hls. byl tento simplex protoperfektivní. Odlučitelná předpona *won* zde má čistě lexikální funkci. Oba příklady se synonymním prefigovaným slovesem *wupušćić* v knize *Genesis* jsou rovněž tvary aoristu.

Na rozdíl od odvozenin slovesa *prestrěc* však u odvozenin slovesa *pušćić* není tak jasná paralela mezi variantou s odlučitelnou předponou *won* a německými předponami *her-/hinaus* na jedné straně a mezi prefigovaným slovesem a „jednodušší“ předponou *aus* na straně druhé. Vidová motivace pro volbu z těchto dvou variant je ale též málo pravděpodobná. V mém korpusu starší hls. jsou však doloženy některé tvary simplexu *pušćeć* – se sufixem *-a-*, který by mohl mít reimperfektivizující funkci; tento sufix najdeme i u některých prefigací s jinými prefixy (např. *s-* a *po-*). U odvozenin slovesa *pušćić* tedy ve starší hls. pravděpodobně nehrála roli tak silná motivace „reimperfektivizovat“ pomocí odlučitelné předpony, ale byly i jiné morfologické možnosti.

Obě slovesa, *pušćić* a *prestrěc*, tedy mají odvozeniny, které jsou motivovány výhradně lexikálně, nikoli vidově. Volba odlučitelné předpony nebo prefixu byla ovlivněna v první řadě německou předlohou.

⁵⁰ Tuto předponu najdeme i v dalších dvou příkladech.

⁵¹ Tvar aoristu 3. os. sg. je homonymní s tvarem přítomnosti 3. os. sg.

4.3. Vid ve starším a novějším hls. překladu

V předchozí kapitole jsem ukázala, že vidové páry typu *won hić – wuńć* jsou možné jen pro některé odvozeniny od pohybových sloves v jejich původním směrovém významu. V této části představuji některé výsledky srovnání starého hls. překladu bible s novějším hls. překladem, zejména s ohledem na vidové rozdíly.

Z 36 příkladů se slovesem s prefixem *wu-* a předponou *won* ve starém překladu vybrali překladatelé novějšího hls. textu většinou (34x) rovněž prefigované sloveso, ale nejčastěji (29x) vynechali odlučitelnou předponu. Tyto příklady neobsahují v žádném ze dvou hls. textů reimperfektivizující sufixy. V těchto případech tedy v novější hls. verzi bible není oproti textu z r. 1728 změněn vid.

Dále je ve starém textu devět sloves s odlučitelnou předponou *won* bez prefixu, jejichž simplex jsou v moderní hls. perfektivní. Jde o *ćisnyć* (2x), *ćeknyć* (2x), *pušćić* (3x), *pręstręć*, *sydnyć so*. V novějším hls. překladu se místo nich osmkrát objevuje pf. sloveso, z toho třikrát s prefixem: *ćisnyć* (2x), *ćeknyć* (2x), *wupóstać* (2x), *wupręstręć*, *sydnyć so*.⁵² V devátém z těchto příkladů je v novějším překladu jiná formulace.

Můžeme tedy konstatovat, že všechna slovesa ve starém textu protoipf. mají v novějším textu pf. ekvivalent, nenajdeme mezi nimi ani jeden příklad, kde byl změněn vid.

Jinak je tomu v 66 případech, které ve starém textu obsahují protoipf. sloveso s odlučitelnou předponou. Jim odpovídá jen v 24 případech neprefigované sloveso, z nichž jsou některá perfektivní (3x *podac so*).⁵³

Mezi ostatními příklady, které v novějším textu obsahují další prefix, není žádný s reimperfektivizujícím sufixem. Pouze v jednom případě se v novějším hls. překladu vyskytuje ipf. sloveso *prichadżec*. To znamená, že překladatelé novějšího hls. textu nahradili zhruba ve dvou třetinách příkladů protoipf. sloveso s odlučitelnou předponou *won* pf. slovesem s prefixem. Z toho je 33 příkladů, kde starší variantu s *won* nahrazuje sloveso s prefixem *wu-*, čtyřikrát místo něj stojí prefix *wot-*. V ostatních čtyřech případech byly použity jiné prefixy, částečně i s jinými simplex.

Mezi těmito osmi příklady, kde překladatelé novějšího textu nepoužili prefix *wu-*, jsou tři, kde je zachována odlučitelná předpona. Dvakrát jde přitom méně o změnu vidu než o odlišné vyjádření futura,⁵⁴ např.:

(40) 1728: *Ja pak chzu wohn hić a podla mojeho nana na polu stacz, dżejż ty budżęsch, a ja chzu wot tebe smojim nanom recżecz, a fchtoż widżicz budu, chzu tebi fjewicz.*

1976: *Ja sam pak pónđu won a na polu, hdżeż ty budżeś, stupju k swojemu nanej, zo bych ze swojim nanom wo tebi ręcał. Hdżż so dowęm, kak so z węcü ma, či to zdżęlu.*“

⁵² V jednom z těchto příkladů (*ćisnyć*) obsahuje novější hls. verze i odlučitelnou předponu *won*.

⁵³ Mezi těmito 24 příklady je jedenáct, které i v novějším překladu obsahují odlučitelnou předponu *won*. Naopak mezi příklady s prefigovanými tvary s odlučitelnou předponou jsou ve starém textu pouze tři, které tuto předponu obsahují i v novějším textu, a to dva se syntetickým futurem slovesa *hić* s prefixem *po-* a jednou se slovesem *prichadżec*.

⁵⁴ Starší hls. překlad často vyjadřuje budoucí význam konstrukcí *chcyć* + infinitiv, podobně jako L.

L: *Jch aber wil erause gehen / vnd neben meinem vater stehen auff dem felde da du bist / vnd von dir mit meinem Vatter reden / vnd was ich sehe / wil ich dir kund thun.*

(1Sam_19.3)

Mezi příklady, ve kterých je protoipf. sloveso s odlučitelnou předponou nahrazeno v novějším textu pf. slovesem s prefixem, jsou dále tři, kde jde zároveň o změnu slovesného rodu, srov. následující příklad:

(41) 1728: *Won budže hako woßow porebany, budže wohnleczeny a czißneny dalo-ko pfched rota Jerusalema,*

1973: *Pochowany budže kaž wosoł. Wuwleku jeho a čisnu jeho před Jerusalemske wrota.*

L: *Er sol wie ein Esel begraben werden / zurschleiff vnd hin aus geworffen fur die thore Jerusalem.*

(Jer_22.19)

V tomto případě jde jistě o kontext, který dovoluje jak pf., tak i ipf. vid. Změna vidu v novějším hls. textu oproti starému však nemá svůj důvod v tom, že se změnil „úzus“ použití vidu, ale spíš ve snaze nahradit odlučitelnou předponu méně „germánským“ slovotvorným modelem.

Dále nacházíme dva příklady, které v obou překladech obsahují tvary prezentu, např.:

(42) 1728: *Du ja wohn na polo, da lejža tam fmečom moreni, du pak do mješta, Laj, da ßu tam woda sawutleni. Pſchetož tak derje prophetojo, hako mješchnizy dyrbja hičz do kraja, kotryž neßnaja.*

1973: *Wuñdu-li ja na polo, hlej, leža z mječom zabiči, wrócu-li so do města, hlej, widžu z hlodom tradacych. Samo profet a měšnik bludžitaj po krajinje a njenandžetaj wumóženja.*

L: *Gehe ich hinaus auffß feld / Sihe / so ligen da Erschlagene mit dem Schwert / Kom ich in die stad / So ligen da fur Hunger verschmacht / Denn es müssen auch die Propheten / dazu auch die Priester / in ein Land zihen / das sie nicht kennen.*

(Jer_14.18)

I v tomto příkladu jde o kontext, který dovoluje oba vidy – kontext hypotetický, který je v novějším překladu navíc signalizován částicí *-li*.⁵⁵ Je ale zajímavé, že ve starém překladu najdeme jen protoipf. slovesa, zatímco v novějším textu se kombinují dvě pf. a dvě ipf. slovesa. Zejména při volbě druhého pf. slovesa *wrócić so* přitom nejde pouze o puristický zásah, ale i o odlišnou vidovou interpretaci – překladatel novějšího textu mohl stejně tak vybrat i ipf. sloveso *wrócéć so*. Zatímco se ve starém textu jedná o neaktuální interpretaci kontextu („Vždy, když budu vycházet...“), prezentuje novější překlad na tomto místě silnější hypotetičnost („Kdybych vyšel...“).

Dále jsou v korpusu mezi příklady s vidovou změnou čtyři, u nichž jsou ve starém překladu tvary imperativu. Zde byla nahrazena odlučitelná předpona přefigovaným slovesem. Volba pf. slovesa je v nich především výsledkem puristické snahy nahradit odlučitelnou předponu prefixem. Srov. k tomu následující příklad:

⁵⁵ Druhý příklad obsahuje v novějším textu tvar imperativu. I tam by bylo možné vybrat ipf. sloveso ve tvaru imperativu.

(43) 1728: *Wopłnozy pak ſbjeże ſo wołanje: Laj, nawożena dze, **dźicze wohn** jemu napſhecziwo.*

1960: *Wosrjedź nocy pak nasta wołanje: Hlej, nawoženja dze, wuńdźce jemu napřečo!*

L.: *ZVr Mitternacht aber ward ein geschrey / Sihe / der Breutgam kompt / **gehet aus** jm entgegen.*

(Mt_25.6)

Trochu jinak je nutné hodnotit pět tvarů minulých přechodníků: ve starší hls. bylo takové tvary možné tvořit i od protoipf. sloves, tedy od sloves s odlučitelnou předponou a bez prefixu. V moderní hls. mohou být takové přechodníky minulé tvořeny jen od pf. sloves. Proto není překvapující, že ve čtyřech⁵⁶ z těchto pěti příkladů najdeme v novějším překladu přechodník minulý od slovesa s prefixem, např.:

(44) 1728: *A won dzeſche knim: Dźicze. A woni **ſchedſi wohn** wottendzechu do teho ſtađła tych ſwini. A laj, to zyłe ſtađło tych ſwini bjezeſche jeno dobo do morja, a tepi-chu ſo wodzi.*

1960: *A wón jim dzeše: Zajědźce! A woni **wujěwši** zajědźechu do swini. A hlej, cyłe ſtađło swini wali so po brjoze do morja a zatepi so we wodze.*

L.: *Vnd er sprach / faret hin. Da **furen sie aus** / vnd führen in die herd Sew / Vnd sihe / die gantze Herd sew störtzet sich mit einem sturm ins Meer / vnd ersoffen im wasser.*

(Mt_8.32)

Největší část příkladů v této skupině však jsou ve starém překladu finitní tvary minulé (25x). Jedná se o tři tvary perfekta a jeden tvar plusquamperfekta, dále 15 „jednoznačných“ tvarů imperfekta a šest dalších tvarů syntetického préterita, u kterých podle kmenu poznáme, že se rovněž jedná o imperfektum. Až na jeden příklad v perfektu se u ve všech 21 příkladů syntetického préterita v novějším překladu též vyskytuje tvar syntetického préterita. Protože se ale jedná o pf. sloveso, jsou zde místo imperfekta tvary aoristu. Tyto tvary préterita se používají v různých kontextech, např. v dějových řetězcích (5x). Dále mezi nimi jsou dva příklady, u nichž na základě časových příslovcí nebo jiných časových údajů ve větě poznáme, že se různé děje nekonají paralelně, ale následují po sobě, např.:

(45) 1728: ***Na to dzeſche** Loth wohn, a reczeſche ſe ſwojimaj pſchichodnymaj ſy-nomaj, kotrajž jeho dżowzy wſacž chzjeſchtaj, a dzeſche: Stantaj a džitaj ſteho mjeſta, pſchetož ton KNES budze to mjeſto ſkaſycž, ale jimaj ſo to ſdaſche ſmjefchne bydž.*

1976: *A Lot **wuńdže** a řečeše ze swojimaj přichodnymaj synomaj, kotrajž chcyſtaj so z jeho dżowkomaj woženíć, a rjekny: „Chěťře přeč z tutoho městna, přetož Jahwe město zniči!“ Jeho přichodnaj synaj pak sej myśleſtaj, zo žortuje.*

L.: *Da **gieng Lot hinaus** / vnd redet mit seinen Eidam / die seine Töchter nemen solten / Machet euch auff / vnd gehet aus diesem Ort / Denn der HERR wird diese Stad verderben / Aber es war jnen lecherlich.*

(1Mo_19.14)

Dále jsou mezi nimi příklady s kontextem, který dovoluje oba vidy a u nichž vid použitých sloves nehraje tak důležitou úlohu, např. v (35). V některých příkladech lze ve starém překladu uvažovat o narativní funkci tvarů imperfekta, která v novějším textu už nefunguje, srov. př. (14) a (13).

⁵⁶ V pátém příkladu najdeme v novějším textu tvar aoristu s prefigovaným slovesem.

Mezi uvedenými příklady s vidovou změnou se ve starém textu nejčastěji vyskytuje sloveso *won hić* – dohromady je v této skupině 35x. Je sporné, nakolik vůbec mělo ve starší hls. právě toto pohybové sloveso nějakou vidovou relevanci. Na druhé straně zůstává otázkou, nakolik jsou prefigace tohoto slovesa v moderní hls. opravdu (jen) perfektivní (srov. nahoře). Za těchto předpokladů je však pro starší hls. málo smysluplné mluvit o vidové dvojici *won hić* – *wuńć*.

5. Závěr

Odlučitelné předpony jsou ve starší hls. spíš vidově neutrální, nemají však ve vidovém systému tak klíčovou funkci pro reimperfektivizaci, jakou zaznamenal Michałk v dialektech ve 20. století. Celkově připadají vidové páry tohoto typu v úvahu jedině u některých pohybových sloves, která se používají ve směrovém významu, a to zejména u odvozenin od sloves *ćahnyć, lězc, honić* a *wjesć*.

Vidové změny mezi starým a novějším hls. překladem ale otvírají řadu nových otázek, které by měly být předmětem dalšího výzkumu: je nutné analyzovat použití syntetického préterita ve starší hls. a uvažovat přitom o možné narativní funkci tvarů aoristu a imperfekta. Dále se nabízí otázka, nakolik způsobily puristické zásahy (tj. odstranění sloves s odlučitelnou předponou a jejich nahrazení prefigovanými slovesy) změny v sémantice prefixů. Můžeme se ptát, zda tyto zásahy zabrzdily vývoj vidu směrem ke gramatické kategorii – začátky tohoto vývoje můžeme pozorovat ve starší hls., zejména v minulých tvarech.

Literatura:

BAYER, Markus: Sprachkontakt deutsch-slavisch. Eine kontrastive Interferenzstudie am Beispiel des Ober- und Niedersorbischen, Kärntnerslovenischen und Burgenlandkroatischen. Berlin 2006.

BERMEL, Neil: Context and the Lexicon in the Development of Russian Aspect. London, Berkeley, Los Angeles 1997.

BRANKAČKEC, Katja: Syntetické préteritum v hornolužických novinách J. B. Dejky (1809 – 1812). In: *Varia XV. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Tajov 7. – 9. 12. 2005)* Ed. A. Gálisová – A. Chomová. Bratislava 2008, s. 74 – 87.

BREU, Walter: Der Verbalaspekt in der obersorbischen Umgangssprache im Rahmen eines ILA-Modells. In: *Slavistische Linguistik 1999*. Ed. W. Breu. München 2000, s. 37 – 76.

FASSKE, Helmut: Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie. Bautzen 1981.

HUNDSNURSCHER, Franz: Das System der Partikelverben mit *aus* in der Gegenwartssprache (Beiträge zur germanistischen Sprachwissenschaft 11). 2. vyd. Hamburg 1997.

LEHMANN, Volkmar: Die russischen Aspekte als gestufte Kategorie. Ein Beispiel für die Bedeutung der Kognitiven Linguistik in der slavistischen Sprachwissenschaft. In: *Die Welt der Slaven 1993*, roč. 38, s. 265 – 297.

LEHMANN, Volkmar: Sprachliche Entwicklung als Expansion und Reduktion. In: *Entwicklungen in slavischen Sprachen (Specimina Philologiae Slavicae. Supplementband 66)*. Ed. T. Anstatt, München 1999, s. 169 – 254.

MICHAŁK, Frido: Über den Aspekt in der obersorbischen Volkssprache. In: Zeitschrift für Slawistik 1959, č. 4, s. 241 – 253.

SSA: Sorbischer Sprachatlas 12. Morphologie. Die Flexion der Adjektive, Pronomen und Verben. red. H. Faßke, Bautzen 1988.

ŠČERBA, L. V.: Восточнолужицкое нарѣчіе. Петроград 1915, Fotomechanischer Neudruck, Ed. H. Schuster-Šewc, Bautzen 1973.

ŠIMEČKOVÁ, Alena: Untersuchungen zum ‚trennbaren‘ Verb im Deutschen I. Praha 1994.

ŠOŁĆIC, Leńka: Das grammatische System der obersorbischen Umgangssprache. Konstanz: Konstanzer Online-Publikations-System (KOPS) <<http://www.unikonstanz.de/kops/volltexte/2007/3221>>.

TOOPS, Gary: Upper Sorbian Prefixal Derivatives and the Question of German Loan Translations. In: Slavic and East European Journal 1992, roč. 36, č. 1, s. 17 – 35.

TOOPS, Gary: Lexicalization of Upper Sorbian Preverbs: Temporal-Aspectual Ramifications and the Delimitation of German Influence. In: Germano-Slavica 1993, č. VII/VIII, s. 3 – 22.

TOOPS, Gary: Aspectual Competition and Iterative Contexts in Contemporary Upper Sorbian. In: Journal of Slavic Linguistics 2001(a), roč. 9, č. 1, s. 127 – 154.

TOOPS, Gary: The Grammar of “Paraphrastic Imperfectives” in Latvian and Upper Sorbian. In: Slavic and East European Journal 2001 (b), roč. 45, č. 1, s. 96 – 114.

VÖLKEL, Pawoł: Hornjoserbsko-němski prawopisny słownik. Bautzen 1981.

WERNER, Eduard: Verbalaffigierung im Obersorbischen. Bautzen 2003.

WÖLKE, Sonja: Geschichte der sorbischen Grammatikschreibung. Bautzen 2005.

Materiál:

- biblija 1728 Biblija, to je cyłe Swjate pismo Stareho a Noweho zakonja [...] do hornjeje lužiskeje serbskeje rěče přeložena. Budyšin 1728, Ed. Serbski institut / Serbska centralna biblioteka, Budyšin 2003
- Stary zakon 1973 Swjate Pismo Stareho Zakonja II. Powučne a profetiske knihi, Budyšin
- Stary zakon 1976 Swjate Pismo Stareho Zakonja I. Stawizniske knihi, Budyšin
- Nowy zakon 1966 Swjate Pismo Noweho Zakonja, Budyšin
- Psalmy 1968 Swjate Pismo Stareho Zakonja kniha psalmow, Budyšin
- Matej 1960 Scenje po swjatym Mateju, Budyšin
- Lutherbibel 1545 2. Ausgabe, Directmedia, Berlin 2004, Digitale Bibliothek Band 29
- Dejka 1809-1812 Sserbow Kurier. a Powedar [...] Budyfchini, fałoži a wohndała: Jan Gottlob Deuka. Lubiju czifhczi: Jan Kryftijon Schlenkar
- Mjeń 1772 Palaty Sczjepoż [...] u wohndaty wot J. Mohnja Duchomneho w Njeßwaczdli. w Budyfchini s Winklerjowem Pißmom
- Schazkaſhcčzik 1767 Carl Heinricha wot Bogatzky Słoty Schaz-Kaſhcčzik [...] ſnoweho wohndaty a pſchifporeny we njemskej reczi 1764. a do Sserskej recze pſcheloženy wot Gottfrieda Leske Pfararja a Prjedarja teho Evangeliona wRakezy. Czifhcžany wHalli 1767